

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště historické sociologie

Bc. Karolína Kubová

**Třídy, nerovnost a konflikt: v dějinách sociálně
historického myšlení a v současnosti**

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.

Praha 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 5. ledna 2015

Karolína Kubová

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce doc. PhDr. Jiří Šubrtovi, CSc. za vedení mé práce, odborné rady, připomínky a trpělivost.

Anotace

Tato diplomová práce je teoreticko-historického charakteru, a je zaměřena na teorii tříd a třídního konfliktu, na genezi pojmu třída. Bude provedena analýza autorů a směrů-škol, které měly vliv na ideového zakladatele tohoto pojmu Karla Marxe, a jakým způsobem se vyvíjelo jejich myšlení. Marx ani jiný autor pojem „třída, třídy, třídní“ nikdy jednoznačně nedefinoval. Jedná se o historicko-sociologický pohled na pojem „třída“, který bývá často definován různě, a dodnes neexistuje jasná definice, na které by se shodla celá akademická obec. V moderních společnostech se pojem „třída“ tak často nepoužívá a byl nahrazen pojmem sociální stratifikace. V posledních letech o „třídách“ diskutují přední světoví odborníci, ale řešení je stále v nedohlednu. Přesto je tato práce optimistická a autorka se jednoznačně přimlouvá za to, aby pojem „třída“ z odborného sociologického diskurzu nezmizel.

Klíčová slova

Dělnická třída, kapitalismus, Machonin, Marx, moc, moderní společnost, proletariát, sociální nerovnost, sociální stratifikace, status, stavy, stratifikační výzkum, tradiční společnost, třídní společnost, třídy, vrstvy, Weber.

Abstract

This thesis is a theoretical-historical attribute and focuses on the theory of classes and class conflict, on the genesis of the concept of class. The thesis will analyze the authors and directions-schools that have had an impact on the ideological founder of the concept Karl Marx and also how they developed their thinking. Marx nor any other author of the term "class, classes, class" never clearly defined. It is a historical and sociological perspective on the concept of "class", which is often defined differently, and still there is any clear definition, which would approve whole academic community. In modern societies, the term "class" is not used so often and has been replaced by the concept of social stratification. In recent years, the "classes" being discussed by worldwide experts, but the solution is still not found. Nevertheless, this work is optimistic and the author clearly advocates that the term "class" will not vanish from professional sociological discourse.

Key words

Working class, capitalism, Machonin, Marx, power, modern community, proletariat, social inequality, social stratification, social status, state, stratification research, traditional community, class community, classes, social strata, Weber.

OBSAH

1. Úvod	7
2. Historické typy sociální stratifikace a pojetí tříd před Marxem	9
2.1. Počátky úvah o problému stratifikace v předsociologickém myšlení	9
2.2. Pojem třída v klasické politické ekonomii 18. a 19. století	16
2.3. Teoretický příspěvek francouzských historiků období restaurace	18
2.4. Třídy v kontextu předmarxistického socialismu	20
3. Pojetí tříd u Marxe a v navazujících diskusích	23
3.1. Původní Marxovo učení	23
3.1.1. Východiska Marxova myšlení	23
3.1.2. Třídy u Marxe – úvod do problematiky	26
3.1.3. Třídy podle Marxe	27
3.2. Vymezení pojmu třída podle Lenina a Stalina	28
3.3. Pojetí tříd v ideologii socialistických států	30
3.3.1. Kompromis mezi normalizačním a sociologickým pojetím	32
3.4. Nová třída u Milovana Đilase	33
3.5. Pojetí tříd v západním marxismu	37
3.5.1. Frankfurtská škola	37
3.5.2. Neomarxistické pojetí tříd Wright, Giddens	39
4. Nemarxistické pojetí tříd	45
4.1. Třídy, stavy a strany u Maxe Webera	45
4.2. Sociální stratifikace jako vícerozměrný jev	47
4.2.1. Sociální mobilita u Sorokina	47
4.2.2. Warnerův výzkum a jeho syntetický status	50
4.2.3. Nehistorické pojetí tříd Parsonse	54
4.3. Moc jako stratifikační dominanta u Dahrendorfa	56
4.4. Machoninův výzkum v českém prostředí	60
4.5. Pochybnosti o třídách v moderní společnosti	63
4.5.1. Třídy na papíře Pierra Bourdieu	64
4.5.2. Zombie kategorie Ulricha Becka	66
5. Závěr	69
6. Seznam literatury	71

1. Úvod

V různých typech společností vždy existovaly různé typy stratifikace, které se postupně proměňovaly a vyvíjely. Se skutečností, že uvnitř jedné společnosti existují různé skupiny lidí, které mají nerovné postavení, se setkáváme již stovky let. Jedná se o otrokářskou, kastovní, stavovskou a třídní společnost. A tyto typy nerovného postavení, hlavně společnosti třídní, budeme nyní zkoumat.

Diplomová práce se zaměří na sledování vývoje uvažování o společenských třídách. Pojem „třída“ se objevil už u představitelů klasické politické ekonomie, pak ho používali francouzští historikové, kteří byli pod vlivem zkušeností s Velkou francouzskou revolucí, kterou chápali jako boj mezi hlavními společenskými třídami. A pojem „třída“ najdeme také v dílech utopických socialistů.

Tento pojem se pak stal klíčovým u německého myslitele Karla Marxe. Podíváme se, jaký byl odkaz Marxova díla pro další autory, a jakým směrem se ubíraly jejich cesty. Na Marxe navázali také významní politikové V. I. Lenin a J. V. Stalin. Marxisticko-leninská ideologie sehrála důležitou roli při formování socialistických myšlenek. Jugoslávský revizionista Milovan Đilas analyzoval východoevropské komunistické systémy, a uvidíme, zda podle jeho názoru socialismus vytvořil novou vládnoucí třídu.

Pro budoucí diskusi je Marx důležitý hlavně tím, že klade základní důraz na třídní hledisko. V sociologii se postupně prosadil spíše pojem sociální stratifikace, neboli rozvrstvení. Nemarxistické pojetí tříd a stratifikace ovlivnil zejména německý sociolog Max Weber, který vedle tříd zdůrazňuje další dvě kritéria nerovnosti, a to sociální, podle kterého se lidé dělí do stavů, a mocensko-politické, podle kterého se dělí na politické strany a skupiny moci. Tento motiv Weberova díla se stal inspirací pro další rozvoj stratifikačního výzkumu, který byl chápán už ne pouze jako jednodimenzionální, ale jako multidimenzionální. Takový přístup předznamenával snahy chápat stratifikaci jako multidimenzionální jev, který se začal objevovat v americké sociologii.

Další významný krok ve stratifikaci udělali rusko-americký sociolog P. A. Sorokin, americký sociolog a antropolog W. L. Warner, a americký sociolog Talcott Parsons, kteří sociální stratifikaci chápali komplexněji. A poněkud jiné pojetí nám představí německo-britský sociolog Ralf Dahrendorf, který vidí třídy jako velké skupiny lidí soupeřící o moc.

V našem prostředí se důležitou postavou stratifikačního výzkumu v šedesátých letech 20. století stal sociolog Pavel Machonin a jeho tým. Jeho snaha prosadit výzkum z multidimenzionální perspektivy byla odmítnuta normalizační ideologií, a v sedmdesátých a

osmdesátých letech 20. století se vývoj v české sociologii pod vlivem normalizace zcela odpoutal od výzkumu v západní sociologii. Celosvětová diskuse kolem problematiky tříd se rozvinula v devadesátých letech 20. století. A svůj názor k tomuto tématu vyjádřili i přední francouzský sociolog a antropolog Pierre Bourdieu a populární německý sociolog Ulrich Beck.

2. Historické typy sociální stratifikace a pojetí tříd před Marxem

2.1. Počátky úvah o problému stratifikace v předsociologickém myšlení

Na problém stratifikace je potřeba se v první kapitole podívat z historické perspektivy. Historický lexikon, který napsal jeden z nejvýznamnějších německých historiků 20. století Reinhart Koselleck (1923-2006) spolu s historiky Otto Brunnerem (1898-1982), Wernerem Conzem (1910-1986) a dalšími, ve svém 6. svazku k pojmu „Stand, Klasse“ (česky *stav* nebo *status, třída*) uvádějí pozoruhodně velké a podrobné množství informací, jak tyto pojmy chápali jiní autoři, přičemž se jedná hlavně o nemarxistické pojetí. V této kapitole jsou využity, představeny a interpretovány názory německého historika Otto Gerharda Oexleho (nar. 1939) a odkazují se na prameny, na které se tento autor odvolává.

Oexle ukazuje, že úvahy o práci, chudobě a majetku jako základ pro dichotomické součásti stavovské společnosti jsou tyto – základní formulaci je možné čerpat v Aristotelově teorii o *polis* jako tělu. Má to zvláštní význam, protože zde můžeme vidět základní pojetí o zásadních sociálních úvahách o práci a odpočinku, o chudobě a bohatství, se kterým také souvisí diskuse o rozdílu mezi svobodou a nevolnictvím.

Oexle uvádí, že mínění antiky o bohatství bylo naprosto jednoznačné a nekomplikované. Bohatství bylo potřebné a bylo dobré. Bylo nezbytným předpokladem pro příjemný život. Přestože filozofové a literární autoři oceňovali jednoduchý a prostý život, nepatřilo prohlášení, že „blahoslavení jsou chudí“¹ do řecko-římské představy o světě. Úsudek o bohatství byl podmínkou pro rozhodnutí o svobodě či nesvobodě, protože „ke svobodnému člověku patřilo, že nežije díky omezování jiného člověka“².

Toto omezení znamenalo širokou hospodářskou závislost a sociální podřízení ve všech ohledech. V domácnosti se potkávali otroci i ženy a děti, kteří byli podřízeni pánovi. Mimo dům (domácnost) se setkávají svobodní, kteří byli odkázáni na námezdní práci a vlastně každý, kdo byl nucen si svůj příjem zajistit manuální prací. Rozdělení mezi bohatým a chudým se určovalo podle toho, že někteří lidé mohli žít ze svého majetku, a jiní si na živobytí vydělávali prací, to znamená, že byli nuceni vykonávat povolání (zaměstnání) zaměřené na výdělek. Protože bohatství znamenalo především vlastnictví půdy, bylo

---

¹ VISCHER, Das einfache Leben: Wort- und -motivgeschichtliche Untersuchung zu einem Wertbegriff der antiken Literatur, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1965. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 163

² ARISTOTELES, The Rhetoric of Aristotle, Cambridge: University Press 1877, str. 1367a. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 163

vlastnictví půdy v řeckém, stejně jako v římském světě to samé jako „absence zaměstnání“³.

Oexle vysvětluje, že díky vlastnictví půdy získaný volný čas byl tedy pragmatickým předpokladem pro politickou činnost. Byl to rámeček přesahující toto také v etickém smyslu, a to se všemi konsekvencemi. Život výdělečně činných zemědělců, rolníků a obchodníků nemohl být ctnostný, protože „k rozvíjení mravní čistoty, stejně jako k vykonávání politické činnosti byl nutný volný čas“. Proto mohou být řemeslníci právě tak málo občané, jako barbaři nebo otroci, a proto jsou majetkové třídy zároveň politickými třídami.⁴

Úsudek antiky o tělesné práci je jednoznačný a zásadně negativní, jak upozorňuje Oexle. Námezdní práce zbavuje rozum odpočinku a pokořuje ho. Pro svobodného člověka je nedůstojné a nečisté, aby vykonával jakoukoliv činnost, která se provádí za odměnu, a jehož pracovní výkon je kupován. Protože odměna jako taková způsobuje zotročení, člověk pracující za odměnu se stane otrokem. Právní rozdělení mezi svobodnými lidmi a otroky se ekonomicky a sociálně rozděluje prostřednictvím tělesné práce. Mezi nečisté spadají především dálkoví obchodníci a všichni řemeslníci. Dále zde patří zaměstnání, která slouží k tělesnému potěšení. K těm Cicero řadí obchodníky s rybami, řezníky, kuchaře, obchodníky s drůbeží a rybáře. A přidává k tomu ještě obchodníky s parfémy, tanečnický a všechna zaměstnání sloužící pro zábavu⁵. Poté je možné přemýšlet ještě o zvláštních případech, které vyžadují vyšší moudrost při práci, to je možné tvrdit o medicíně (lékaři), architektuře a vyučování početných věcí (učitelé). Tyto činnosti jsou chápány jako počestné pro každého, k jehož stavu jsou vhodné.⁶

Cicerovo pojetí o hospodářství tedy vyzdvihuje a potvrzuje dichotomii stavů svobodných a otroků, bohatých a chudých, občanů a ne-občanů. Tyto základní dichotomie je možné vidět jako příčinu, proč v antice nemohlo dojít k rozvoji diferencované stavovské etiky, ve které by byla uchopena a zpracována rozmanitost pracovního a každodenního života. Historie této formy stavovské etiky začala teprve s příchodem křesťanského náboženství.

Latinský pojem *ordo* (stav) jako základní princip antické filozofie podle Oexleho -

---

³ FINLEY, Die antike Wirtschaft, München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1977, str. 42. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 164

⁴ ARISTOTELES, The Politics of Aristotle, Oxford: Clarendon 1887, str. 1329a. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 164

⁵ CICERO, De officiis: libri tres, Turici: Orel Füssli 1944, str. 150 – Zde leží příčina difamace (utržení na cti, pomlouvání) zábavných povolání v křesťanství v období pozdní antiky. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 165

⁶ CICERO, De officiis: libri tres, Turici: Orel Füssli 1944, str. 150. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 165

tento pojem je v římské sociální terminologii používán jako velmi častý a vícevrstevný.⁷

Historie stavovského rozlišování v řeckém a římském světě je v mnoha ohledech podobná, ale římské sociální struktury byly komplexnější.⁸

A Oexle upřesňuje, že toto se projevuje ve významové rozmanitosti pojmu *ordo*, a také v centrálním postavení tohoto pojmu v politicko-sociálním myšlení Římanů.

Pojem „stav“ v prvotním (raném) křesťanství – „Křesťanské náboženství je přes veškeré konzervativní pojetí princip nesmírně duchovní, a od sjednocení své církevně-teokratické síly se stalo také materiální, právní a institucionální revolucí, jehož vnitřní vzájemné vztahy obsahují konzervativní a revoluční elementy“,⁹ což je patrné především na tom, co vypovídá nový testament o sociálním pořádku a o stavech. Revoluční je nová interpretace chudoby, stejně jako tělesné práce, pracovního světa manuálně pracujících lidí a jejich každodenního života. Bylo to na jedné straně zúženo skrz konstitutivní momenty křesťanství již od počátku jeho sociálního působení. Na druhé straně se nové pojetí dostalo do hlubokého rozporu s tradicemi antických sociálních norem, které neustále ovlivňovaly a modifikovaly prvotní křesťanské sociální chápání. Tento proces se týkal mnoha století. Nabízí ve svých fázích a pohybech fascinující vhled na zároveň probíhající kontinuitou i diskontinuitou ovlivněnou historií sociálních norem evropského okcidentu (západní civilizace).

Ohodnocení práce a každodennosti v Novém zákonu – zde Oexle zdůrazňuje: „Změna pojetí je vyjádřena v radikálním odsouzení majetku a bohatství a oceňování chudoby, především ale v novém ohodnocení tělesné práce“¹⁰ Sám Ježíš vykonával činnost řemeslníka (od Matouše se dozvídáme, že Ježíš byl tesařův syn), a jeho stoupenci pocházeli taktéž z řemeslných kruhů.

V Ježíšově zvěstování dostala práce vysoké etické ohodnocení. Zvěstování Evangelia, což můžeme stručně přeložit jako „dobrá zpráva“, lze charakterizovat jako oznámení o důležitosti práce, a to především práce tělesné. Můžeme najít pasáže „apoštol je pracující pro sklizeň“ (Bible Mt. 9, 37; Lk. 10, 2) nebo „pracující na vinohradu“ (Bible Mt. 20, 1ff.; vgl. Mt. 21, 28 ff.) a mnoho dalších. Především se ale jedná o text, který popisuje život, smrt a

---

⁷ KÜBLER-LAMMERT, Artikel Ordo, In: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, RE Band 35, Stuttgart 1939, str. 930. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 166

⁸ FINLEY, Die antike Wirtschaft, München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1977, str. 46. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 166

⁹ TROELTSCH, Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, Aalen: Scientia Verlag 1977, str. 80. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 169

¹⁰ HENGEL, Eigentum und Reichtum in der frühen Kirche, Stuttgart: Calwer Verlag 1973. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 170

zmrtvýchvstání Ježíše Krista. V této pracovní etice bylo zbořeno jedno z nejdůležitějších kritérií stavovské diferenciaci v řecko-římském světě. Ježíš se stýkal s prostitutkami, zloději, celníky (to byli kolaboranti), protože právě oni byli nejpotřebnější. Tím byly antické stavovské hranice posunuty. Velebení prostitutek a celníků je, měřeno dle antických norem, poněkud provokativní, říká Oexle.

Písemnictví Nového zákona ukazuje, jak účinné byly síly Ježíšova zvěstování, které zasáhly nejrůznější skupiny, stavy a vrstvy, vyskytují se zde osoby, které „své místo v tomto (divadelním) představení mají pouze díky okolnosti, že byli jakoby náhodně zasaženi dějinným vývojem a nyní jsou nuceni se k tomu nějakým způsobem postavit“¹¹.

Nové významové schéma 4.- 6. století – Oexle vysvětluje, že vedle privilegií týkajících se imunity prvního křesťanského císaře se ve 4. století začalo prosazovat tzv. *privilegium fori*, osvobození od světské trestní a civilní (občanské) soudní odpovědnosti a povolení vlastní soudní příslušnosti. Tento vývoj se zpočátku týkal pouze duchovních, stavu kleriků. Ve vytváření nového schématu během 4.- 6. století se zrcadlí důležité sociální a politické změny té doby - vznik mnišského řádu jako protikladu církevní a státní moci, papežství a císařství.

Vznik rozsáhlé křesťanské *ordo*-teorie a Augustin – rozsáhlé přisvojení a vypracování antické *ordo*-teorie se poprvé objevilo u Augustina v jeho rukopise *De ordine* a 500 spisech pravděpodobně vyhotovených v Sýrii od nepříliš známého novoplatónského filosofa přelomu 5. a 6. století Pseudo-Dionysiuse Areopagita, které jsou od 9. století překládány do latiny. Vytvořil protipól pozdější racionální teologie středověku, píše Oexle.

Augustin zdůrazňoval význam řemeslnické práce a vysvětloval, že tělesná práce není následkem hříchu, ale byla již od počátků člověku přidělena, protože skrze jeho práci je dále předáváno boží dílo.¹² Především v duchovních odůvodněních mnišství zapustilo nové pojetí práce silné kořeny, což lze vyčíst i z Augustinova rukopisu *De opere monachorum* (napsáno kolem roku 400), podobně jako Benediktovo pravidlo ze 6. století, který život v klášteře chápal jako práci v dílně.¹³

Pozdní středověk Oexle popisuje takto – objevuje se bohatá náplň sociálních metafor. Tento vliv nám zprostředkoval arcibiskup Hinkmar z Remeše (800-882) ve svém přehledu

---

¹¹ AUERBACH, Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur, Bern: A. Francke 1946, str. 47. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 171

¹² AUGUSTINUS, De genesi ad litteram, CSEL Band 28/1, Wien 1894, str. 242. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 181

¹³ BENEDICTI Regula, Band 75, Wien 1960, str. 114. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 181

o metaforách o popisu církve.¹⁴ Tělesné metafory jsou ohledně významu srovnatelné s Pavlovými stavitelskými metaforami (architekturou), které se vracejí zpět ke kořenům (společnost jako budova, jako *domus Dei*),¹⁵ je možné zde přiřadit i zahradní metafory. Antický základ má další pojetí, pojetí obce jako města (*civitas*) nebo hradu (*arx*).¹⁶ Velmi rozšířené a oblíbené byly ve středověku zvířecí metafory.

K těmto zvířecím metaforám patří také teorie „o včelím státu“, kterou se dostáváme až k Aristotelovi, a ve středověku ji nově zpracoval anglický teolog Jan ze Salisburie (narodil se zhruba v roce 1115 - zemřel 1180) a belgický teolog Tomáš z Cantimpré (1201-1272). Nový element přichází ve 13. století, jedná se o středověkou šachovou alegorii. Ve středověkém stavovském myšlení bylo běžné, když štrasburský dominikánský mistr Ingold v 15. století jako protiklad světského sociálního řádu sestavil řád nebeský s pomocí šachových figur.

Oxle se domnívá, že v ontologii zasazená sociální teorie italského dominikánského teologa a filosofa, jednoho z hlavních postav scholastiky vrcholného středověku, Tomáše Akvinského (1225-1274) se zakládá v podstatných částech na starších, Augustinových platonických ponaučeních. Díky rozsáhlé recepci aristotelské filosofie ale získává osobitý charakter. Německý protestantský teolog a sociolog náboženství Ernst Troeltsch (1865-1923) tento systém nazval přímo „středověkou sociální filosofií“.¹⁷

Pokud jde o strukturu středověké společnosti, zde můžeme čerpat i z domácích pramenů a poukázat na církevního reformátora Tomáše Štítného ze Štítného (narodil se kolem roku 1333 a zemřel kolem roku 1409), který byl výrazným autorem staročeského písemnictví 14. století. První zmínky o trojím lidu se objevily už v 9. století, ale Štítný byl prvním, u koho „teorie o trojím lidu“ ve středověké společnosti, kterou tvořily tři stavy – rolnictvo, klérus a šlechta, myšlenkově dozrála. Ve středověku byl trojím lid často srovnáván s tělem Kristovým, nebo s lidským tělem obecně. Sedláci byli „nohy“, páni „ruce“ a kněží „hlava“. Štítný byl přesvědčen, že takové uspořádání světa je v pořádku: „Ktož chce vděčně slúžiti Bohu, ten naprv svůj stav drž právě, do kterého jest Buch jej pozval.“¹⁸ Štítný věřil tomu, že uspořádání středověké společnosti je spravedlivé a říká, že půda, kterou sedlák obdělává, patří

---

¹⁴ HINKMAR VON REIMS, *Explanatio in ferculum Salomonis*, Band 125, Freiburg: 1879. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 192

¹⁵ SAUER, *Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters*, Freiburg: 1924. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 192

¹⁶ STRUVE, *Staatsauffassung im Mittelalter*, Stuttgart 1978, str. 118. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 193

¹⁷ TROELTSCH, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, Aalen: Scientia Verlag 1977, str. 286. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 194

¹⁸ TOMÁŠE ZE ŠTÍTNÉHO, *Knižky šestery o obecných věcech křesťanských*, Praha: Pražská universita 1852, str. 176

pánovi, a proto je zcela legitimní, že pán požaduje poplatky (daně, berně). „Ve 14. století byly robotní povinnosti téměř obecně přeměněny na platy a tak páni žili ze svých rent jako novodobí kapitalisté.“¹⁹

Ze soudobé perspektivy nahlíží problém středověké společnosti francouzský historik Jacques Le Goff (1924-2014), který byl jedním z nejvýznamnějších představitelů školy *Annales*. Středověké hospodaření bylo zemědělské a jeho jediným a hlavním úkolem bylo uživit co nejvíce lidí, jiné vyšší cíle nemá a případný ekonomický kalkul byl přísně odsuzován. Zajištění obživy byl problém socio-ekonomický, ne pouze materiální. Vůči promyšlenému ekonomickému rozvoji vládla lhostejnost nebo až negativní postoj, proto se předkapitalistický rozvoj rozbíhal pomalu a představa zisku byla teprve v zárodcích.

V 10. století se křesťanská společnost začala pomalu formovat podle myšlenky, že společnost se skládá z trojího lidu, což jsou kněží, válečníci a venkovský lid. Tyto tři kategorie jsou důležité, navzájem neoddelitelné a tvoří jeden harmonický celek: „Král musí mít muže, kteří se modlí, muže, kteří jezdí na koni a muže, kteří pracují.“²⁰ Již v této západoevropské feudální společnosti existovaly společenské třídy, ale jejich vzájemný antagonismus byl zamlčován a rozdělení společnosti na tyto tři třídy bylo ve veřejném diskurzu popisováno jako přirozené. Přesto, jak uvádí Le Goff: „Je jasné, že trojdílné schéma je symbolem sociální harmonie, je to obrazný nástroj k odstranění třídního boje a k mystifikaci lidu.“²¹ Jacques Le Goff sice užívá pojem třída, ale ve středověké feudální společnosti bylo zvykem hovořit spíše o tzv. „řádech“.

Podle Oexleho bádání ve stavovském zřízení okcidentu v pozdním středověku a novověku bylo intenzivní, a přesto nepřineslo jednomyslné výsledky, stejně tak zkoumání politických stavů sahajících hluboko až do aktuálních politicko-sociálních sporů a základních orientací 19. a 20. století.²²

Je ale nezpochybnitelné, že fenomén stavovského zřízení, který se postupně zformoval během 13. a 14. století, a od 15. století se už plně rozvinul, představuje ojedinělý a specifický fenomén evropského okcidentu, jehož vícevrstevné podmínky jeho vzniku podle německého historika Otto Hintze (1861-1940) mohly být propojeny ve třech hlediscích, a to politicko-sociální struktura okcidentálního feudalismu, vliv křesťanské církve, a nakonec dualita státu a

---

¹⁹ JUST, *Teorie o trojím lidu u Tomáše Štítného-závěrečná práce*, Praha: Masarykova kolej 1954, str. 29

²⁰ LE GOFF, *Kultura středověké Evropy*, Praha: Vyšehrad 2005, str. 343

²¹ LE GOFF, *Kultura středověké Evropy*, Praha: Vyšehrad 2005, str. 345

²² OESTREICH-AUERBACH, *Die Ständische Verfassung in der westlichen und in der marxistisch-sowjetischen Geschichtsbeschreibung*, SDG Band 6, Heule: UGA 1976, str. 211. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 196

církve na straně jedné, a velké množství vzájemně konkurujících států na straně druhé.²³

Oexle upřesňuje, že pojem *ordo* je též možné přeložit jako pořádek, skrze který je vše udržováno v dobrém stavu. Ke stavovskému pojetí a k rozmanitosti stavů patřila základní neměnnost tvorby a dodržování pořádku, což vnitřně obsahovalo problém, jak dalece jsou nedokonalí hřešící lidé schopni splnit stanovené zadání, aby jejich chování bylo dostatečné pro každý institucionalizovaný stav, ke kterému příslušeli. Z toho vyplývalo, že pojem „stav“ nebyl pochopen primárně jako empiricko-sociální, nýbrž jako normativně-etický. Výroky o významu „stavu“ a „o stavech“ byly především v kompetenci teologů. V raném novověku můžeme pozorovat, že po počátečním nárůstu teologického významu tohoto pojmu, došlo pozvolna ke ztrátě důležitosti. K oslabení došlo také vlivem sekularizace. Nakonec byl pojem „stav“ natolik oslaben, že se stal problematickým nejen jako pojem ontologický, ale také jako pojem politicko-sociální.

A ještě pár slov od Oexleho o pojmu „Stand“ - používání tohoto pojmu je úzce spjato s reflexí o pořádku a v lexikonu o filozofických pojmech tuto pasáž zpracoval německý filozof Helmut Kuhn.²⁴ V antice a ve středověku měla reflexe o stavu (Stand) metafyzický řád. Pro tuto evropskou metafyziku je charakteristické spojení ontologie, poznání a etiky, které bylo od 14. století opuštěno a nahrazeno novou filozofií funkcionalismu. Moderní myšlení se proto nachází v reflexi o sociálním pořádku ve fundamentálním protikladu ke klasickému evropskému myšlení, kde se pořádek (Ordnung) a stav (Stand) vyskytují v metafyzickém, teoreticko-poznávacím a etickém smyslu.

Pojem „Stand“ dostal nový význam také jako protiklad k historickým událostem, které konstruovaly modernu. Proto se podle Otto Brunnera stal „Stand“ jakýmsi bojovým výrazem, který byl důležitý především od počátku 19. století v diskusi o vztazích, které vznikly díky industrializaci a revoluci. Na jedné straně je „Stand“ chápán jako ideál nelegitimního a nespravedlivého pořádku, na druhé straně je ideálem vzhůru vedoucího a skutečného legitimního pořádku. Ještě politické neshody ve 20. století o stavovském uspořádání, třídním boji a stranické demokracii jsou strukturovány skrz tento protiklad. Opak k ekonomicky určenému pojmu Klassenlage (třídní postavení) definoval německý sociolog a ekonom Max Weber, a to jako stálý stav typicky působící k chápání pozitivního nebo negativního privilegování v sociálním ocenění (měl na mysli čest, důstojnost).²⁵

---

²³ HINTZE, Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, Historische Zeitschrift 1931, str. 143. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 197

²⁴ KUHN, Artikel Das Problem der Ordnung, Hb. philos. Grundbegriffe, Meisenheim: F. Wiedmann 1962. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 156

²⁵ WEBER, Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriß der verstehenden Soziologie, Tübingen: J.C.B. Mohr 1922. In: OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990, str. 158

2.2. Pojem třída v klasické politické ekonomii 18. a 19. století

V této kapitole se zaměříme na pojetí tříd před Marxem v klasické politické ekonomii a u fysiokratů. Jedná se o čtyři osobnosti – Adam Smith, David Richardo, Francois Quesnay a Anne Robert Jacques Turgot, které se už před Marxem zabývaly pojmem společenských/ekonomických tříd.

Francois Quesnay (1694-1774) byl francouzský ekonom a původním povoláním lékař jako mnoho jiných průkopníků politické ekonomie, např. William Petty nebo Bernard de Mandeville. Quesnay byl hlavní postavou první ekonomické školy fysiokratů. Fysiokraté se sami označovali jako „ekonomisté“. Quesnayho nejdůležitějším dílem je *Ekonomická tabulka a jiné ekonomické spisy* (1758), kde představil první model ekonomického koloběhu. Jako lékař při psaní svých ekonomických úvah čerpal inspiraci v krevním koloběhu. Jeho kniha se stala základním pilířem fysiokratické ekonomické teorie. Navíc měla mít i určitý politický vliv, Quesnay chtěl vyvést Francii z chaosu, dát ekonomiku země do pořádku a zajistit pravidelné příjmy státní pokladně, která byla prázdná, a nebyla schopna financovat francouzskou armádu.

„Výše čistého produktu je základním ukazatelem hospodářského rozvoje země, blahobytu obyvatelstva, síly státu a moci panovníka, a proto je nutné podporovat zemědělství a nevyšmat si průmyslu, obchodu a jiných sterilních zaměstnání.“²⁶

Podle fysiokratů „čistý produkt“ může vzniknout pouze v zemědělství. Jen jediná třída zemědělců je schopna vytvořit čistý produkt (francouzsky *produit net*), který byl chápán pouze naturálně. Quesnay podle toho proto rozdělil společnost na tři třídy: a) produktivní třída - zemědělci, b) třída vlastníků – vlastníci půdy, kteří pobírají rentu, c) sterilní třída – řemeslníci a obchodníci. Quesnay podrobně popsal, jak mezi těmito třídami probíhá tok zboží a peněz. Fysiokraté rozdělili kapitál na produktivní v zemědělství, a neproduktivní. A produktivní kapitál dále rozdělili na: a) roční zálohy, tedy co během roku musí být vynaloženo, aby mohla fungovat zemědělská výroba, b) původní zálohy, což je kapitál, který se postupně opotřebovává, c) zálohy investované do kultivace půdy.

Již athénský filosof Sokrates kladl velký důraz na zemědělství: „Zemědělství je matkou a živitelkou všech ostatních povolání, kde však z donucení leží půda ladem, tam je obyčejně konec i s ostatními povoláními jak na pevné zemi, tak na moři.“²⁷

---

²⁶ QUESNAY, *Ekonomická tabulka a jiné ekonomické spisy*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1958, str. 9

²⁷ XENOFÓN, *Vzpomínky na Sókrata*, Praha: Svoboda 1972, str. 263

Marx o fysiokratech prohlásil, že byli první, kdo metodicky vyložil, jak funguje kapitalistická výroba. Ve druhé třetině 18. století, kdy se politická ekonomie teprve rodila, bylo Quesnayho dílo mimořádným přínosem pro ekonomické myšlení. Fysiokraté se snažili z politické ekonomie vytvořit jeden přehledný a ucelený systém. Abychom lépe pochopili Marxe, musíme se zabývat i ekonomickými názory z předmarxistického období.

Anne Robert Jacques Turgot (1727-1781) francouzský ekonom, který se hlásil k francouzské fysiokratické škole. Byl považován za druhou nejdůležitější osobnost fysiokratismu. Byl zastáncem ekonomického liberalismu. Mezi jeho hlavní díla patří *Úvahy o tvorbě a rozdělování statků* (1776). Turgot za produktivní oblast považoval i obchod a průmysl. V letech 1774-1776 pracoval jako ministr financí a snažil se nastavit lepší podmínky pro rozvoj kapitalismu, navrhoval např. zrušení cechů, zrušení dovozních cel, a vypracoval návrh daňové reformy, což se ovšem nesetkalo s pochopením francouzského krále Ludvíka XVI.

Zatímco Quesney ještě nevedl žádné hlubší úvahy, kde by dával do souvislosti rozdělení lidí ve výrobě a třídní rozdělení, velký posun v této věci udělal Turgot, který kladl důraz na třídní dělení. Třídy rozdělil do pěti skupin: 1. zemědělství vlastníci, 2. zemědělství podnikatelé, 3. zemědělství dělníci, 4. průmysloví podnikatelé a 5. průmysloví dělníci. Adam Smith pak toto schéma zjednodušil a stanovil tři základní společenské třídy.

Myšlenky fysiokratů dále rozvíjela anglická klasická politická ekonomie, jejíž nejvýraznější postavou byl Adam Smith (1723-1790), skotský ekonom a filosof, zakladatel moderní ekonomie a osvícenský myslitel. Smith chápe člověka jako společenskou bytost a klade důraz na emoce a schopnost empatie. Svou ekonomickou teorii založil na egoistických zájmech jednotlivce. Jeho hlavním dílem je kniha *Bohatství národů* (*Wealth of Nations* 1776), ve které rozvíjí své úvahy o svobodě, konkurenci, dělbě práce a neviditelné ruce trhu. Jméno Adama Smitha si dáváme do souvislosti především s tématy ekonomickými, ale napsal také knihu *Teorie mravních citů* (1759), která je považována za vrchol britské morální filosofie. Kdo chce správně pochopit *Bohatství národů*, měl by si přečíst i tuto knihu.

„Výsadní práva cechů, učební řády a všechny ty zákony, jež v určitých zaměstnáních omezují soutěž na menší počet soutěžících, než by jich snad bylo jinak, mají tutéž snahu, třebaš v menší míře. Jsou druhem rozšířeného monopolu a často mohou i po věky a v celých třídách zaměstnání držeti tržní cenu určitých druhů zboží nad jejich cenou přirozenou.“²⁸

Smithův žák David Ricardo (1772-1823) vytvořil klasickou politickou ekonomii na deduktivně abstraktní bázi, a nevyužíval empirické důkazy.

---

²⁸ SMITH, Blahobyť národů - Vybrané kapitoly, Praha: Jan Laichter 1928, str. 75

V roce 1817 vychází významné dílo klasické politické ekonomie *Zásady politické ekonomie a zdanění*, jehož autorem je právě David Ricardo. Podle Marxe je to: „Nejklassičtější představitel (mluvčí) buržoazie a nejstojčtější protivník proletariátu.“²⁹ Ricardo chápe politickou ekonomii především jako teorii tříd a třídního boje, kde hraje hlavní roli rozdělování. David Ricardo navazoval na myšlenky Adama Smitha, který společenské třídy rozdělil na tři základní: námezdní dělníci pracující za mzdu, průmysloví kapitalisté podnikající pro zisk, a zemědělstí vlastníci dostávající rentu. Smith správně poukázal na tři druhy důchodů, které tyto třídy dostávají. Smith tedy položil základy této teorie, ale některé věci nepochopil správně. Až teprve Ricardo podal promyšlený výklad s principem rozdělování relativních podílů hodnoty, a svou vlastní teorii rozdělování. Pokud dělník pracuje usilovněji a jeho produktivita práce vzroste dvojnásobně, je případné navýšení mzdy o polovinu nedostačující a jeho reálná hodnota mzdy se snížila. Ricardo se ve své knize také velmi věnoval tématu zdanění, a mimo jiné uvádí: „Daně jsou tou částí produktu půdy a práce země, která se dává k dispozici vládě; nakonec jsou vždy placeny buď z kapitálu, nebo z důchodu země.“³⁰

Marx byl ovlivněn některými Smithovými úvahami, např. že pro svobodu jednotlivce a správné fungování volného trhu je třeba, aby existovala stabilita vlastnictví, stabilita slibu a dobrovolnost převodu.

2.3. Teoretický příspěvek francouzských historiků období restaurace

Už francouzští historikové počátku 19. století, především Augustin Thierry (1795-1856), Francois Guizot (1787-1874) a Francois-Auguste Mignet (1796-1884), viděli boj mezi třídami a vypracovali první vědecké pojednání o třídách. „První z nich (Thierry), kterého Marx nazval otcem třídního boje ve francouzské historiografii, otevřeně prohlašoval, že východiskem a předpokladem jeho historických zkoumání je politický, tj. třídní boj.“³¹

Ve Francii se v dějinách přestalo psát o životech králů a urozených knížat a zájem se přesouvá na život lidu. Thierry zdůrazňuje činy předchozích generací nevolníků a vazalů, na které se často zapomínalo, a které vytvořily vhodné podmínky pro společenské změny. Thierry byl žákem a blízkým spolupracovníkem Saint-Simona.

---

²⁹ MICHŇÁK-URBÁNEK, Společenské třídy, Praha: Svobodné slovo 1964, str. 25

³⁰ RICARDO, Zásady politické ekonomie a zdanění, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1956, str. 113

³¹ MICHŇÁK-URBÁNEK, Společenské třídy, Praha: Svobodné slovo 1964, str. 21

Mignet k tomuto tématu říká: „Nejpočetnější a nejsilnější zájmy diktují zákony a dosahují svého cíle.“³² Hybnou silou v dějinách jsou tedy (něčí) zájmy“. Hlavním Mignetovým dílem je kniha *Dějiny revoluce francouzské od roku 1789-1814*, kde poukázal na nutnost třídního boje. Velká francouzská revoluce je považována za klíčovou událost v dějinách demokracie. „Tato revoluce změnila nejen moc politickou, změnila celé vnitřní bytí národa. Středověké útvary společností trvaly dosud. Půda byla rozdělena na provincie nepřátelské, lidé byli rozvrstveni na třídy, jež spolu stále se přely.“³³

Francie kolem roku 1800 byla špatně organizovaná a sociální situace mnoha lidí nejistá. Sociální nerovnosti se ještě více prohlubovaly. Společnost byla rozdělena na tři stavy – šlechta, duchovenstvo a třetí stav, které se dále dělily na množství tříd. Šlechta byla rozdělena: a) dvořané, kteří byli ve správě provincií, nebo měli vysoké hodnosti v armádě, b) šlechtičtí povýšenci, kteří zaujímali občanské úřady, c) znalci práv (právníci), d) šlechta zemská, která dohlížela na venkov. Duchovenstvo se dělilo na dvě třídy: a) bohatí – v biskupství a opatství, b) chudí – apoštolové. „Třetí stav, vysávaný dvorem, ponížený šlechtou, byl sám rozdělen na korporace dle zájmů zvláštních, projevující si navzájem city nepřátelské.... netěšil se žádnému právu politickému, neměl žádné účasti na správě, a nebyl vůbec připuštěn k úřadům.“³⁴

Francouzský historik a liberální politik Francois Guizot byl obviňován z toho, že rozdmýchává boj stavů, ale on to zásadně odmítá s tím, že chtěl pouze shrnout dějiny Francie a neustálý třídní boj je součástí francouzských dějin. Guizot tvrdí, že abychom pochopili život občanů a politické instituce, musíme prozkoumat pozemkové poměry i celkové majetkové poměry. Přestože Guizot poznal tyto majetkové poměry mnohem méně než Marx, mají jeho zjištění klíčový význam.

V období restaurace zažívala francouzská buržoazie velká vítězství v boji s církví a aristokracií. Buržoazie získávala na síle a sebevědomí. O to větším překvapením byl revoluční rok 1848. Příčiny revolucí, které zasáhly celou Evropu, byly různé např. snaha odstranit zbytky feudalismu, které bránily rozvoji kapitalismu, nebo snaha o demokratizaci volebního systému.

---

³² MICHŇÁK-URBÁNEK, Společenské třídy, Praha: Svobodné slovo 1964, str. 22

³³ MIGNET, Dějiny revoluce francouzské od roku 1789-1814, Praha: F. Šimáček 1907, str. 1

³⁴ MIGNET, Dějiny revoluce francouzské od roku 1789-1814, Praha: F. Šimáček 1907, str. 9

2.4. Třídy v kontextu předmarxistického socialismu

Termín „utopie“ jako označení pro ideální stát budoucnosti poprvé použil ve svém díle *Utopia* anglický humanista Thomas More v roce 1516. Termín „socialismus“ z latinského *socialis* – družný, společenský. Thomas More navazoval na antické filosofy, především na Platónovy spisy. Na Moreho navázali v období renesance a reformace Němec Thomas Münzer, Ital Tomasso Campanella a další. Toto je marxistická interpretace, protože autoři More, Münzer a Campanella sami na sebe nenahlíželi jako na utopisty. Za autora pojmu „utopický socialismus“ je považován hrabě Henri de Saint-Simon, který ho používal jako protiklad k pojetí liberalismu.

Období rozkvětu předmarxistického socialismu přichází s rozvojem kapitalismu, kdy se pomalu rozplývají myšlenky o ideální společnosti, o dokonalém společenském systému založeném na spravedlnosti, rozumu a rovnosti. Hlavními představiteli byli francouzský hrabě Henri de Saint-Simon (1760-1825), Francouz Charles Fourier (1772-1837) a britský sociální reformátor Robert Owen (1771-1858). „Všem třem je společné, že nevystupují jako představitelé zájmů proletariátu, který už mezitím historicky vznikl. Stejně jako osvícenci nechtějí osvobodit především nějakou určitou třídu, nýbrž rovnou celé lidstvo.“³⁵

Robert Owen navazoval přímo na francouzský materialismus. Owen se domníval, že chudí i bohatí mají stejné zájmy. K reformě společnosti mělo dojít bez boje, prostřednictvím odborových svazů. Byl odpůrcem třídního boje. Podobně i další myslitel Saint-Simon nekritizoval podnikatele, že vykořisťují dělníky, ale tvrdil, že podnikatelé a dělníci jsou vykořisťováni šlechtou a byrokracií. Saint-Simon také odmítal násilí. Pojem „revoluce“ nepoužíval v marxistickém smyslu. Revolucí měl na mysli ideologickou a mravní proměnu společnosti, jakou byla např. reformace. Myšlenky utopických socialistů velmi přispěly k uvědomování dělníků, ale utopisté odmítali třídní boj, a proto nemohli být přímým předchůdcem marxistické teorie tříd a nezbytného třídního boje.

Po roce 1948 byly myšlenky Saint-Simona vykládány tímto způsobem: „Podobně jako Fourier podceňoval Saint-Simon dějinnou úlohu dělnické třídy při společenských proměnách. Díval se s jistým despektem na činnost proletariátu za Velké revoluce francouzské, kdy jeho sklon k používání násilí vysvětloval jeho nevdělaností.“³⁶

„Saint-Simon byl syn velké francouzské revoluce; když vypukla, nebylo mu ještě ani třicet let. Revoluce byla vítězstvím třetího stavu, tj. velké masy národa činné ve výrobě a v obchodě

---

³⁵ ENGELS, Vývoj socialismu od utopie k vědě, Praha: Svoboda 1950, str. 64

³⁶ SAINT-SIMON, Výbor z díla, Praha: Orbis 1949, str. 33

nad zahálčivými, dosud privilegovanými stavy, šlechtou a duchovenstvem. Ale toto vítězství třetího stavu se brzy demaskovalo jako výlučné vítězství malé části tohoto stavu, majetnou buržoazií.³⁷

Saint-Simon věděl, že vědecké poznání je hybnou silou dějin, a Amerika mu ukázala, jak důležitý je i hospodářský pokrok. Uvědomil si, že politika úzce souvisí s ekonomikou. Jeho vlastní obchodní podnikání ho ale nebavilo. Byl přesvědčen, že je vyvolenou osobou, aby provedl reorganizaci společnosti. Rád se vzdělával, ve svém domě zřídil salón, kde zval na společenské diskuse nejlepší francouzské vědce a filosofy. Svá díla začal psát až ve věku 43 let. Byl odpůrcem feudalismu a parazitních tříd. Přál si, aby politická moc byla v rukou vědců, spisovatelů a umělců.

Saint-Simon rozlišoval společnost na dvě strany (ne „třídy“) - pronárodní a protinárodní. Pronárodní jsou ti, kteří něco produkují, tedy podnikatelé a dělníci (také vědci a umělci). A protinárodní jsou ti, kteří parazitují, tedy šlechta a klérus.³⁸ „Dělnictvo neuznával však Saint-Simon za zvláštní třídu. Počítal je za součást strany výrobců, průmyslníků ..... počítá mezi výrobce všechny, kteří konají přímo společensky užitečné práce, dále ty, kteří řídí tyto práce, vkládají své kapitály do podnikání, dále učence a umělce ... Protinárodní stranu tvoří všichni, kteří konsumují, aniž by vyráběli, aneb kteří vykonávají neužitečné práce, jako kněží ..... Zřejmě Saint-Simon identifikuje zájmy dělníků a kapitalistů.“³⁹

Zatímco Saint-Simon položil základy skoro všem myšlenkám pozdějších socialistů a byl velkým průkopníkem moderního socialistického myšlení, tak Fourier se zaměřoval spíše na nemilosrdnou kritiku tehdejších společenských poměrů. Fourier do pojetí dějin také uvedl velké téma budoucího zániku lidstva.

Na rozdíl od těchto dvou myslitelů byl Owen spíše praktik. Owen byl továrník, který v průmyslové revoluci neviděl jen zmatek, který má sloužit k rychlému zbohatnutí, tak jak to chápala většina tehdejších továrníků, ale snažil se do chaosu vnést řád a byl velký lidumil. Měl organizační schopnosti a již ve svých dvaceti letech úspěšně řídil textilní továrnu v Manchesteru, a později i velkou prádelnu bavlny ve skotském New Lanarku. Snažil se dělníkům zajistit lepší pracovní i životní podmínky, dokonce zavedl školky pro malé děti.

„Robert Owen si osvojil učení materialistických osvícenců, že charakter člověka je produktem z jedné strany vrozené organizace a z druhé strany okolností, které člověka

---

³⁷ ENGELS, Vývoj socialismu od utopie k vědě, Praha: Svoboda 1950, str. 66-67

³⁸ Klérus (duchovenstvo) jsou osoby, které vykonávají náboženské funkce jako své povolání. Podle marxismu je to privilegovaný stav ve feudální společnosti, který má vládnoucí postavení a vlastní rozsáhlé pozemky.

³⁹ SAINT-SIMON, Výbor z díla, Praha: Orbis 1949, str. 26

obklopují po celý život, zejména však v období vývoje.“⁴⁰

Owenův přechod ke komunismu v jeho životě znamenal zásadní obrat. Dokud vystupoval jen jako nadšený filantrop, získával bohatství, čest a obdiv. Naslouchala mu celá Evropa. Když ale přišel se svými komunistickými teoriemi, které začal tvrdě prosazovat, situace se změnila a postupně přišel o celý svůj majetek i společenské postavení. Přestože předem věděl, že ho čeká finanční i společenský úpadek, neúnavně pokračoval ve svých komunistických myšlenkách. V roce 1815 vystoupil s myšlenkou humánního továrenského zákonodárství. Roku 1817 se aktivně účastnil veřejné diskuse o nezaměstnanosti. V roce 1819 prosadil první zákon, který omezoval práci žen a dětí v továrnách. V roce 1823 podal návrh na zřízení komunistických kolonií pro odstranění bídy v Irsku. Pomáhal zakládat odborové organizace. A snažil se prosazovat i další společenské reformy.

„Lidská práce, kdykoliv se lidským bytostem dostane prosté spravedlnosti, může nyní býti zasazena, aby vyráběla, s prospěchem pro všechny vrstvy obyvatelstva, mnohokrát větší množství statků, než je nutné k udržování jednotlivce ve značném pohodlí. Dělník, jenž vyrábí toto nové bohatství, má po právu nárok na slušný díl ze všech statků, jež tvoří.“⁴¹ (Úryvek ze zprávy pro hrabství Lanark - o plánu, jak zmírniti bídu lidu, ze dne 1. května 1820)

„Proletariát – (z lat. *proletarius* = občan nemající pozemky) – původně označení pro skupinu lidí nedávajících jiný spol. užitek než plození dětí. Do sociologie pojem proletariát vstupuje dílem Henriho de Saint-Simona, který proletariát zahrnuje do „industriálních vrstev“. V rámci utopického socialismu tak označuje skupinu lidí, kteří nemají žádné existenční záruky, k obživě jim slouží pouze vlastní ruce a nemohou se podílet na bohatství společnosti. Proletariát patří ke klíčovým pojmům marxistické teorie tříd.“⁴²

---

⁴⁰ ENGELS, Vývoj socialismu od utopie k vědě, Praha: Svoboda 1950, str. 71

⁴¹ OWEN, Vybrané spisy, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1960, str. 127

⁴² PETRUSEK a kol., Velký sociologický slovník, Svazek II., Praha: Karolinum 1996, str. 863

3. Pojetí tříd u Marxe a v navazujících diskusích

3.1. Původní Marxovo učení

3.1.1. Východiska Marxova myšlení

Německý filosof a teoretik dělnického hnutí, socialismu a komunismu Karel Marx se narodil roku 1818 v pruském Trevíru a zemřel v roce 1883 v Londýně. Vycházel ze tří myšlenkových proudů: 1. klasická politická ekonomie 18. století. 2. předmarxistický socialismus (především francouzský), a 3. německá klasická filosofie, hlavně německý filosof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), a také filosof Ludwig Feuerbach (1804-1872), který rozvinul originální filosofii náboženství (přesněji kritiku náboženství).

Hegel navazoval na Kanta. Hegel rozvinul dialektiku jako nauku o rozporech, tzv. hegelovská dialektika. Hegelovým hlavním přínosem je objev dějinnosti. Popsal běh dějin, a prohlásil, že svět není neměnný. Svět je dějství, v němž duch hledá cestu sám k sobě. Ale v jeho výkladu chybí „motor“, který to celé pohání. Hegelián Marx tedy doplnil tento „motor“ – Ricardovu teorii tříd.

Ricardo žil a tvořil v době, kdy se kapitalismus v Anglii bouřlivě rozvíjel. Nicméně rozpory buržoazie a proletariátu byly teprve v zárodcích, ostrý třídní boj se zatím jasně nerýsoval a buržoazie se dokonce snažila o seriózní a pravdivé zkoumání kapitalistických výrobních vztahů, a právě takovému vědeckému zkoumání se Ricardo s nadšením věnoval. Chtěl ukázat, že kapitalismus zvítězil nad feudalismem plným právem, že přispěl k velkému pokroku v rozvoji výrobních sil, efektivnější výrobě a růstu zisku. Růstu zisku by Ricardo obětoval vše, zájmy dělníků i zájmy kapitalistů. Ricardo byl ve své době jedním z největších znalců peněžního oběhu, měl znalosti teoretické i praktické, protože sám úspěšně podnikal na burze. V momentě, kdy proletariát začal bojovat proti buržoazii, přestala mít ale buržoazie o politickou ekonomii zájem. Jak výstižně poznamenal Marx: „Teď už nešlo o to, zda ta či ona poučka je správná, nýbrž o to, zda je kapitálu užitečná nebo škodlivá, pohodlná nebo nepohodlná ..... Na místo nezištného zkoumání nastoupilo placené hašteření, na místo nezaujatého vědeckého bádání zaujatá, podlézavá apologetika⁴³“⁴⁴

Sám Hegel o třídách nikdy nepsal. Hegel se domníval, že úkolem moderního evropského státu je spojit princip antické polis – podřízenost všech občanů celku, se

---

⁴³ ABZ Slovník cizích slov: Apologetika – obhajoba, ospravedlnění.

⁴⁴ MARX, Kapitál, díl I, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1954, str. 23-24

svobodou individua⁴⁵, což je myšlenka křesťanské ideologie.

Socialistické myšlení existovalo už před Marxem. Marx se k tomu stavěl kriticky, své předchůdce považoval za snílky a utopisty. Nicméně přesto ho myšlenky některých autorů např. francouzský hrabě Henri de Saint-Simon, francouzský reformátor Charles Fourier nebo Angličan Robert Owen, inspirovaly. O těchto autorech už byla zmínka v kapitole 2.4.

Přestože se Marx o třídách často zmiňoval, žádnou přesnou definici pojmu třída nevypracoval. Proto si definici třídy musíme odvodit z jeho rozsáhlého díla. „Pro Marxe je třídou skupina lidí, kterou spojuje její vztah k výrobním prostředkům, tj. zdrojům obživy.“⁴⁶

V tradičních společnostech byly dvě hlavní třídy – vlastníci půdy (otrokáři, šlechta, statkáři) a pracující na této půdě. Rozvoj průmyslu a vznik moderní společnosti přinesli řadu změn, hlavní důležitost mají moderní továrny, vyspělé technologie, stroje, kapitál. Na tuto proměnu reagují také třídy a vzniká třída kapitalistů a dělníků, tzv. proletariát. Jako proletariát byla označována už i chudina ve starém Římě (antický městský proletariát).

Ve feudální společnosti museli poddaní odevzdat svým pánům část úrody, nebo několik dní pracovat na panském pozemku. Rozdíl ve vykořisťování za feudalismu oproti vykořisťování v kapitalismu je v podstatě vlastnických vztahů. Ve feudalismu je půda majetkem panovníka, který ji jako léno propůjčuje svým vazalům. Součástí léna jsou i nevolníci, kteří na půdě pracují, s půdou jsou svázáni, a jsou osobně nesvobodní. Důležitou roli sehrál vznik měst od 13. století. Poddaní se po určité době strávené ve městě stávali svobodnými. Se vznikem měst souvisí také vznik měšťanstva, jejich práce živila je samotné, ale i lenního pána a duchovenstvo. Duchovenstvo bylo často v postavení lenního pána a propůjčovalo tzv. klášterní zboží. Naproti tomu kapitalismus je založen na prodeji práce, kterou dělník prodává kapitalistovi. Dělník je osobně svobodný, může se přestěhovat, nebo se oženit, aniž by musel požádat o schválení svého zaměstnavatele. Vykořisťování spočívá v tom, že práce dělníka neslouží k prosté reprodukci, ale k vytváření nadhodnoty, která umožňuje akumulaci kapitálu.

Hlavní rozdíl ve vykořisťování za feudalismu oproti vykořisťování v kapitalismu spočívá v tom, že rolník přesně věděl, kdy pracuje pro pána, kdy dělá na panském, a kdy dělá na svém. Nebo kdy dělá na svém a pánovi odvádí dávky. Tam to má podle Marxe mimoekonomický charakter, jedná se o mimoekonomické přinucení. Mělo to nezakrytou formu a bylo to považováno za legitimní. Ale v kapitalismu má vykořisťování neviditelnou

---

⁴⁵ Hegelova filosofie společnosti je založena na myšlence svobody, která je možná jen v dobře fungující společnosti. Může se naplňovat jen ve vztahu mezi občanem a státem. Hegel je jedním z prvních zastánců občanské společnosti, která se neopírá o posvátné autority.

⁴⁶ GIDDENS, Sociologie, Praha: Argo 1999, str. 258

povahu. Dělník neví, kdy přesně je vykořisťovaný, kterou část dne pracuje pro kapitalistu, a kterou část dne pracuje pro sebe. Marx měl za to, že objevil podstatu kapitalistického vykořisťování a ve svém díle *Kapitál* popsal, jak dělník vytváří nadhodnotu, kterou si přivlastňuje kapitalista, který si tak vytváří kapitalistický zisk. Formálně jsou dělník i kapitalista na stejné úrovni a z právního hlediska vstupují do vztahu, který je rovnocenný.

Pojem nadhodnota je jedním z hlavních pojmů marxismu. V kapitalistické společnosti dělníci vytvoří více hodnoty, než kolik dostanou zaplacené a kapitalista získá nadhodnotu, která je zdrojem jeho zisku. V obou případech se jedná o vykořisťování, v kapitalismu je jen méně zjevné než ve feudalismu. Dělník je přinucen k tomu, aby pracoval, kapitalistický způsob vykořisťování má charakter ekonomického donucení. „Jednotlivá individua tvoří třídu jen potud, pokud musejí vést společný boj proti jiné třídě; v ostatním stojí proti sobě navzájem opět nepřátelsky jako konkurenti.“⁴⁷ V kapitalistické společnosti formálně neexistují poddaní, všichni lidé jsou svobodní občané, ale jen někteří z nich vlastní výrobní prostředky.

Marx neuvažoval jen o dvou hlavních třídách, ale v jeho textech se objevují i další třídy: rolnictvo, maloburžoazie, lumpenproletariát a příslušníci šlechty. Maloburžoazie jsou živnostníci nebo drobní výrobci s vlastní dílnou. Maloburžoazie nikoho nevykořisťuje, zaměstnává jen rodinné příslušníky. Maloburžoazie má postupně zaniknout a většina jejich příslušníků se propadne do dělnické třídy. Další třídou je lumpenproletariát⁴⁸, to jsou lidé naspodu společenské hierarchie, kteří se neživí námezdní prací - tuláci, žebráci, bezdomovci, propuštění zločinci, zlodějíčci, podvodníci, šarlatáni, povaleči. Kdo je lumpenproletariát, definovali Marx s Engelsem ve svém díle *Německá ideologie*⁴⁹, kterou napsali v letech 1845-1846. A v Marxových textech je ještě zmínka o příslušnících šlechty, kteří přežívají z předchozí společensko-ekonomické formace feudalismu.

---

⁴⁷ MARX-ENGELS, *Německá Ideologie*, Svazek I., Praha: Svoboda 1952, str. 58

⁴⁸ Marx rozlišoval dělníky, proletariát jako aktivní a pokrokovou skupinu lidí schopnou vést třídní boj, a lumpenproletariát (z německého slova *Lumpen*, což jsou hadry), který byl zcela neschopný a líný.

⁴⁹ Pojem lumpenproletariát Marx poprvé použil v roce 1845 v polemice s německým filosofem Maxem Stirnerem ve svém díle *Německá Ideologie*. Stirnerovy idealistické názory Marx podrobil tvrdé kritice.

3.1.2. Třídy u Marxe – úvod do problematiky

V různých podobách třídy existují již mnoho století. Přesto byla problematika tříd a třídního boje vysvětlena teprve nedávno, vědecká teorie tříd byla vypracována až v 19. století (toto je stanovisko marxistů). Jaké byly ideologické směry a teoretické postoje - společnost je sítí různých forem sociálních vztahů a lidé jsou sociálně odlišní. V každé společnosti jsou lidé rozdělení, můžeme tvrdit přímo přidělení, do určitých skupin např. podle toho, jaké mají povolání, do které patří politické strany, podle příslušnosti k určité církvi, a dokonce i podle národnosti. Všechny tyto vazby jsou velmi proměnlivé, mohou zesilovat nebo zeslabovat, nabývat nebo ztrácet na významu.

Vlastní období třídní společnosti se dělí na kratší vývojové fáze, které se mění. Nicméně jakési základní třídní rozdělení zůstává stále stejné. Rozdíly jsou pouze v tom, že se historicky mění vztahy mezi třídami, způsoby vykořisťování, střídají se formy nadřízenosti a podřízenosti, atd.

V každé třídní společnosti jsou třídní vztahy jiné na povrchu společnosti a jinak se jeví uvnitř ve společnosti. Třídní vztahy mohou mít charakter náboženský, nebo charakter formální jako na první pohled vztah dvou rovnocenných jednotlivců, kde je nerovnost není na první pohled vůbec patrná, nebo se jedná o vztahy naturálních služeb a ochrany.

V historii si třídy vždy uvědomovaly své rozdílné postavení. Lidé chápali třídní rozdíly jako rozdíl mezi majetkem a nemajetností, jako přebytek a bohatství na straně jedné, či chudobu a bídu na straně druhé, jako protiklad mezi prací a neprací, mezi mocí a bezmocí, nadřízeností a podřízeností, nebo jako rozdíl mezi třídou vládnoucí a třídou utlačovanou.

Obhajoba třídní společnosti má často ideologický, tedy nevědecký charakter a zaznívá řada argumentů pro i proti, někdy se argumentuje i přírodou či bohem. Vykořisťovatelé zdůrazňují nutnost spolupráce a vzájemné závislosti všech částí společnosti, kdežto ideologové řeknou, že uspořádání společnosti je nespravedlivé a třídní boj je naprosto samozřejmý. Také britský sociolog, evolucionista Herbert Spencer (1820-1903) prosazoval spolupráci a dělbu práce mezi třídami a odvolával se na spolupráci a dělbu úkolů u biologických organismů. Byl zastáncem organistického proudu v sociologii, který tvrdí, že jevy odehrávající se v lidské společnosti jsou podobné jevům přírodním. Chápal společnost jako sociální organismus. Byl stoupencem evoluční teorie ještě před Charlesem Darwinem (1809-1882).

„Podobné metody obhajoby tříd i třídního boje i naopak zastírání třídního boje a ospravedlňování sociální třídní nerovnosti poukazem na zákonitost přírodních procesů, ostře

odmítali Marx a Engels. V této věci sdíleli názor Feuerbachův, který vtípně poznamenal, že z přírody nevysvětlíš ani dvorního radu.⁵⁰

Již v dějinách Říma bylo hlavním tématem pozemkové vlastnictví. Většina autorů ovšem souvislosti mezi politickým bojem a ekonomickou základnou vůbec neviděla. Aby bylo možné popsat skutečnou podstatu třídních společností, bylo potřeba, aby toto téma odložilo všechny politické, náboženské či stavovské přívlastky, a na povrch vystoupily skutečné zájmy a to byly zájmy ekonomické. „Engels zdůrazňuje, že za starých pramenů o bojích v římské republice nám jedině Appian⁵¹ jasně a zřetelně říká, oč koneckonců šlo – totiž o pozemkové vlastnictví.“⁵²

Pozitivní prostředí vhodné pro přesnou formulaci třídních vztahů se začalo vytvářet teprve s nástupem moderního průmyslu, tedy v době, kdy jak doufal Marx, třídní rozdíly postupně zaniknou. Nicméně první pokusy o vědeckou formulaci tříd se objevily už v 18. století v klasické politické ekonomii. Anglická a francouzská buržoazie nastartovala velké ekonomické a politické změny, přeměnila feudální uspořádání společnosti, a také ekonomové a historikové postoupili ve svém bádání mílovými kroky vpřed, když podle Marxe: „Sestoupili z politického povrchu do hlubin společenského života a zde usilovali o pochopení vnitřní skryté souvislosti jevů.“⁵³

3.1.3. Třídy podle Marxe

Marx si uvědomoval, že třídy byly objeveny už před ním. A říká, že jeho přínos spočívá jen v tom, že prokázal: 1. že existence tříd je spjata pouze s určitými historickými vývojovými fázemi výroby; 2. že třídní boj vede nutně k diktatuře proletariátu; 3. že sama tato diktatura je jen přechodem k zrušení veškerých tříd a k beztřídní společnosti.⁵⁴

Marx definoval základní metodologický princip, že abychom správně pochopili nižší vývojové stupně, musíme poznat i poslední nejsložitější vývojový stupeň, který v sobě obsahuje i předchozí vývojové fáze a pomůže nám správně pochopit celkový společenský vývoj. Buržoazní společnost má podle Marxe historicky nejrozvinutější způsob a organizaci výroby. Když Marx a Engels začali formulovat své materialistické pojetí dějin, neměli přesné informace o společnosti předtřídní. Až později se rozšířilo vědecké poznání o této oblasti.

---

⁵⁰ MICHŇÁK-URBÁNEK, Společenské třídy, Praha: Svobodné slovo 1964, str. 17

⁵¹ Appiános - antický dějepisec římského období, narodil se v Alexandrii okolo roku 90 a zemřel okolo roku 165.

⁵² MICHŇÁK-URBÁNEK, Společenské třídy, Praha: Svobodné slovo 1964, str. 18

⁵³ MICHŇÁK-URBÁNEK, Společenské třídy, Praha: Svobodné slovo 1964, str. 19

⁵⁴ MARX-ENGELS, Dopisy o „Kapitálu“, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1957, str. 51

Materialistické pojetí dějin bylo zpočátku spíše jen domněnkou, a teprve když si Marx prohloubil své ekonomické znalosti a seriózně prozkoumal mnoho faktů, tyto skutečnosti shrnul ve svém životním díle *Kapitál* - „Konečným cílem mého díla je odhalit ekonomický zákon pohybu moderní společnosti.“⁵⁵

Marx chápe třídy jako kolektivity, jako velké skupiny, které si uvědomují problémy a bojují za svá práva. Svou teorii tříd a třídního boje definoval Marx vědecky až později, a na počátku se jednalo jen o hypotézu. Marx opakovaně analyzoval třídy a třídní boj a zkoumal jednotlivé fáze dějin. Třídy konečně přestaly být viděny jako dílo přírody, nebo dílo boží, a začaly být chápány jako výsledek lidské činnosti v dějinách. Dějiny společnosti vytvářejí lidé. Je důležité si také uvědomit, že každý vývojový stupeň nevznikne okamžitě a náhodně, ale je výsledkem činnosti předchozích generací. Činnost minulých generací formuje okolnosti a poměry a směřuje budoucí vývoj společnosti.

V dialektickém pojetí dějin je minulost, přítomnost i budoucnost chápána jako něco, co se stává, ale není to předem určeno. Výchozí základna je determinující, ale také záleží na činnosti lidí. A proto má každý úsek dějin jedinečný charakter. Žádný historický vývoj není předem daný a nelze ho naplánovat.

3.2. Vymezení pojmu třída podle Lenina a Stalina

Marx a Engels pojem vlastnictví formulují jako sociálně historický jev. Na to navazuje Lenin, který soukromé vlastnictví nechápe jako vztah jednotlivců k materiálním hodnotám, ale jako určitou formu výroby, ve které jsou výrobní prostředky rozděleny tak, že někteří lidé jsou vlastníky těchto výrobních prostředků a přivlastňují si výsledky práce jiných. Vykořisťování je tedy výsledkem určitých společenských vztahů v historicky vzniklé formě výroby. Nicméně složitý výrobní proces vyžaduje rozdělení funkcí při organizování práce.

Leninova definice třídy má metodologický význam a poukazuje na to, že abychom mohli zkoumat společenské třídy, je nutné znát jejich vztah k výrobním prostředkům v historicky daném způsobu výroby. Nesledujeme jen jednotlivé vlastnické vztahy, ale celou historickou výrobní formaci a její konkrétní ekonomické struktury.

„Třídy jsou veliké skupiny lidí, které se navzájem liší svým místem v historicky určitém systému společenské výroby, svým poměrem (z větší části zajištěným a vytčeným v zákonech) k výrobním prostředkům, svou úlohou ve společenské organizaci práce, a tudíž způsoby nabývání a velikosti onoho společenského bohatství, kterým disponují. Třídy, to jsou

---

⁵⁵ MARX, *Kapitál*, Díl I., Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1954, str. 19

takové skupiny lidí, z nichž jedna si může přisvojovat práci druhé, neboť zaujímá rozdílné místo v určité soustavě společenského hospodářství.⁵⁶

Před třídní společností, kterou se snažili tak podrobně analyzovat Marx a Engels, existovala společnost předtřídní. Byla to společnost bez tříd, bez soukromého vlastnictví a bez velkých sociálních rozdílů. Předtřídní společnost trvala dlouhé období ve srovnání se společností třídní.

J. V. Stalin (1878-1953) byl generálním tajemníkem komunistické strany Sovětského svazu v letech 1922-1952. Původní Marxovo pojetí modifikoval a v roce 1936 zavedl pojem tzv. neantagonistických tříd, v němž chtěl vyjádřit specifičnost sociálně-třídní struktury socialistické společnosti: „Dělníci a kolchozní rolnictvo tvoří přec jenom dvě třídy, jež se od sebe liší svým postavením. Avšak tento rozdíl nikterak neoslabuje jejich přátelství. Naopak jejich zájmy jdou po jedné společné linii, po linii upevňování socialistického zřízení a vítězství komunismu.“⁵⁷

„Stalin při periodizaci dějin řadí vedle sebe prvobytně pospolný řád, otrokářský, feudální a kapitalistický výrobní způsob a nakonec socialistický řád.“⁵⁸ Stalin tedy nerespektuje Marxovu periodizaci. Marx dělí třídní společnost na asijský, antický, feudální a moderní způsob výroby.

V pojetí Marxe i Lenina nenajdeme socialistický řád jako samostatnou a zvláštní periodu, ale pouze jako nižší vývojovou fázi komunistické formace.

Hlavním impulsem vzniku tříd jsou faktory ekonomické. „Ekonomickým předpokladem vzniku tříd je existence nadvýrobku, který je právě možný jen na určitém stupni vývoje výroby a produktivních sil. Tento stupeň je empiricky zjištělný.“⁵⁹ V třídní společnosti jsou dvě skupiny lidí, jedna se věnuje práci, tedy nějaké výrobní činnosti, druhá neprací, např. činnosti administrativní, státní, náboženské, umělecké. Je tedy nezbytné, aby první skupina vyprodukovala nějaký přebytek, jinak řečeno nadprodukt či nadvýrobek, aby tak uživila i druhou skupinu, která pracuje mimo oblast výroby. A tohoto nadvýrobku se chtějí zmocnit i vykořisťovatelé. V komunistické společnosti nadvýrobek nebude problémem, protože bude sloužit pro dobro všech v beztřídní společnosti. „Historicky existenci tříd podmiňuje a také do určité doby ospravedlňuje společenská dělba práce.“⁶⁰

---

⁵⁶ LENIN, Vybrané spisy, Svazek II., Praha: Svoboda 1950, str. 468

⁵⁷ STALIN, Ekonomické problémy socialismu v SSSR, Praha: Svoboda 1952, str. 19

⁵⁸ MICHŇÁK-URBÁNEK, Společenské třídy, Praha: Svobodné slovo 1964, str. 43

⁵⁹ MICHŇÁK-URBÁNEK, Společenské třídy, Praha: Svobodné slovo 1964, str. 53-54

⁶⁰ MICHŇÁK-URBÁNEK, Společenské třídy, Praha: Svobodné slovo 1964, str. 55

3.3. Pojetí tříd v ideologii socialistických států

V literatuře tohoto typu podporující socialistické myšlenky se deklaruje, že v socialismu hrálo ideologické pojetí tříd velkou roli v politice i v každodenním životě lidí. Důležité je to, že i v tomto období, které nastolilo jiné pojetí tříd, které bylo velmi ideologické, třídy nezmizely z veřejného diskursu, ani z odborné literatury. Třídy za socialismu nebyly nahrazeny něčím jiným, třídy existují i nadále a jejich význam narůstá.

Autoři, kteří rozvíjejí komunistickou ideologii, poukazují zejména na to, že: „Avšak dříve než lze vytvořit podmínky pro rozkvět člověka, je třeba zničit starý společenský řád - kapitalismus. Teorie vědeckého komunismu zkoumá otázku revolučního svržení kapitalismu a tím i vytvoření předpokladů pro osvobození člověka. Vědecký komunismus podává sociálně politické zdůvodnění nevyhnutelnosti zániku kapitalismu, který je výsledkem působení objektivních zákonitostí vlastních tomuto společenskému řádu a jemu vlastních vnitřních rozporů.“⁶¹

Socialistické společenské vztahy se měly postupně přeměnit na komunistické. V socialistické společnosti chtěly politické strany sblížovat dělnickou třídu, rolnictvo a inteligenci. Mezi kapitalismem a socialismem jsou kvalitativní rozdíly v ekonomické základně, politické organizaci a sociální struktuře. Kapitalistická společnost je třídně antagonistická, zatímco socialistická společnost je bez vykořisťování. V socialismu jsou znárodněny výrobní prostředky a zemědělství funguje formou družstevnictví, neexistuje buržoazie, velkostatkáři, obchodníci.

Častá je argumentace, že dělnická třída je hlavní výrobní silou všeho lidstva, jak tvrdil Lenin. Dělnické třídě byla přisuzována největší politická síla v socialistické společnosti. Dělnická třída by měla opovrhovat maloburžoazním prostředím. Dělnická třída pracuje ve všech odvětvích, kde je vědeckotechnický pokrok. Má mít vedoucí úlohu v revolučním hnutí a při budování nové lepší společnosti. Její politický profil, názory a morální vlastnosti jsou vzorem pro ostatní občany. Dělnická třída prodělala kvantitativní i kvalitativní proměnu. V carském Rusku v roce 1913 pracovalo 3,9 miliónů dělníků, v roce 1969 v SSSR to bylo více než 60 miliónů dělníků. Zlepšilo se vzdělání, kvalifikace a odbornost dělníků, technická úroveň výroby, zvýšila se produktivita práce. Zvýšila se celková materiální úroveň a blahobyt dělnické třídy. Čím dále více dělníků získávalo vedoucí pozice ve výrobě a politice.

Družstevní rolnictvo mělo v carském Rusku těžké pracovní a životní podmínky. Rolníci byli negramotní, zaostalí, byli porobeni, museli bojovat nejen s přírodními živly, ale i

---

⁶¹AFANASJEVA a kol., Základy vědeckého komunismu, Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury 1971, str. 8

s vládou a statkáři. Zužoval je hlad, chudoba a nemoci. Tyto nepříznivé podmínky se od základu změnilly s nástupem kolchozního zřízení. Rolník se vydal směrem k ekonomickému, sociálnímu a kulturnímu pokroku. Družstevní rolnictvo se údajně proměnilo ve „svobodnou třídu“ a významného spojence dělnické třídy.

Zatímco dělnická třída stále roste, rolnictvo je třída, která se zmenšuje, protože se objevil technický pokrok a modernizace zemědělské výroby. V kolchozech roste efektivita práce a produkce zemědělských výrobků narůstá. V roce 1970 byla v SSSR nejvyšší sklizeň obilovin a bavlny. Bývalí rolníci se stali dělníky. Rolníci na III. všesvazovém sjezdu v roce 1969 slíbili straně a vládě, že udělají vše pro blaho své země.

Socialistická inteligence vyšla z prostředí dělníků a rolníků, se kterými úzce spolupracuje a tvoří jednotný pracovní kolektiv. Sovětská inteligence však není zvláštní elitou, která by bojovala proti sovětskému lidu. „Sovětská inteligence spolu s dělnickou třídou a rolnictvem vytváří materiálně technickou základnu komunismu, ve službě lidu, v boji za komunismus vidí smysl své činnosti.“⁶² Většina inteligence pracuje v oblasti hospodářství a kultury. Inteligence má ve vztahu k výrobním prostředkům stejné postavení jako ostatní třídy. Liší se pouze tím, že má vyšší vzdělanost a pracuje převážně duševně, ne manuálně. Vznikající komunistická společnost potřebuje pro potřeby národního hospodářství více duševně pracujících. Duševně pracující v oblasti vědy a techniky se mění v intelektuální oddíl dělnické třídy. Dochází samozřejmě také k intelektualizaci dělnické třídy a nárůstu počtu dělnických kádrů pro vedoucí pozice v hospodářství.

Změna struktury sociálních vrstev společnosti měla směřovat k jejich sblížení a jednotě. Různé vrstvy pracujících se prolínají a společnost se vyvíjí od třídně diferencované směrem k sociálně jednotné. Ve společnosti je vysoká sociální mobilita. Hlavním úkolem zůstává vybudování spravedlivé beztřídní komunistické společnosti.

V socialistické společnosti se upevňuje společné vlastnictví výrobních prostředků ve všech sférách ekonomiky a žádná skupina lidí nemá monopol na tyto prostředky. Výrobními prostředky disponuje socialistický stát nebo zemědělské družstvo. Častá je argumentace autorů, že celá společnost prochází hlubokou kvalitativní proměnou a je vyloučené, aby si jedna skupina присvojovala práci jiné sociální skupiny. Jisté drobné rozdíly se ve společnosti přesto objevují. Dělník má jiný vztah k výrobním prostředkům než rolník, což je dáno charakterem jeho práce. Dělník pracuje s technikou a surovinami, které jsou majetkem státu, kdežto družstevní rolník používá kolektivní výrobní prostředky, které jsou místním majetkem

---

⁶² AFANASJEVA a kol., Základy vědeckého komunismu, Moskva: Izdatelstvo političeskoj literatury 1971, str. 146

kolchozu. Pracovníci v zemědělství mají spíše sezónní práci a jiné rozvržení pracovní doby než průmysloví dělníci. Toto jsou ovšem jen přirozené rozdíly mezi pracujícími, které vyplývají z charakteru jejich práce, ale nenarušují jednotu socialistické společnosti.

V této kapitole jsme se věnovali silně ideologicky zabarveným přístupům, ale vedle nich se objevovaly i kultivovanější sociologické pohledy na třídní problematiku, jak si ukážeme v další kapitole.

3.3.1. Kompromis mezi normalizačním a sociologickým pojetím

Za socialismu oficiálně existovaly tři třídy - dělnická třída, rolnictvo a inteligence, přesněji řečeno jen dvě třídy, protože role inteligence byla neustále bagatelizována a měla být pouze intelektuálním oddílem dělnické třídy, tedy její součástí.

V sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století se vynořilo mnoho koncepcí, které navazovaly na Marxe a prosazovaly socialistický pohled na třídní problematiku, velkou roli v této době sehrál tzv. vědecký komunismus (nebo také marxismus-leninismus). Vedle dogmatických přístupů se objevovaly i kultivovanější sociologické pohledy na třídní problematiku, které se snažily překonat rámec ideologického vysvětlení. Nedokázaly se ale úplně odpoutat od ideologie, takže jejich dílo bylo určitým kompromisem mezi požadavky vycházející z dobové ideologie na straně jedné a dobové úrovně sociologického poznání na straně druhé. Pojetí sociologa Františka Charváta (nar. 1940) a Jiřího Večerníka (nar. 1941) je takovou kompromisní snahou mezi akceptováním socialistického směru a seriózním prosazením odborných názorů. Podobných prací bylo více, např. od Miroslava Nárty.

V osmdesátých letech minulého století bylo úkolem sociologie dle dobového zadání rozvíjet tzv. sociální prognostiku, pomáhat při rozvoji sociálního plánování, prohlubovat ideologické práce, zkoumat způsob života socialistické společnosti apod. Marxistická sociologie se měla dynamicky vyvíjet a měla zkoumat tato témata: „Pro sociologii jsou to zejména úkoly související s vývojem sociálně třídní struktury společnosti, s probíhajícími změnami jednotlivých tříd, s prohlubováním vedoucí úlohy dělnické třídy v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí...“⁶³

Jak již tedy bylo řečeno, sociologové se v sedmdesátých a osmdesátých letech snažili vytvářet kompromisní modely, které by odpovídaly přijatému dogmatu o vyspělé socialistické společnosti, ale zároveň umožňovaly napojit tuto koncepci na empirický výzkum, který byl

---

⁶³ CHARVÁT-VEČERNÍK, Třídy a vrstvy v buržoazní sociologii, Praha: Svoboda 1978, str. 233

prováděn i v této době. Normalizační sociologie musela už z principu západní sociologické modely odmítnout. Populární podání z pozic normalizační sociologie podává František Zich, a sofistikované pojetí bližší empirickému výzkumu podávají Charvát a Večerník.

Charvát s Večerníkem mají tento názor: „Ve výzkumech obrazu společnosti se konstatuje, že zatímco příslušníci dělnické třídy vidí sociální strukturu jako dichotomicky rozpolcenou, příslušníci středních a vyšších vrstev ji popisují jako hierarchicky rozvrstvenou. Z toho bychom mohli vyvozovat závěr, že třídní a stratifikační koncepce vyjadřují pouze odlišná hlediska vidění společnosti, rozdíl toho, zda se na sociální uspořádání díváme zdola nebo shora.“⁶⁴

A jak se ve skutečnosti třídy vyvíjely v socialistických zemích, na to se podíváme v další kapitole.

3.4. Nová třída u Milovana Džilase

Ideologické pojetí tříd začalo být některými autory kritizováno. Alternativní názor na tuto problematiku měl i Milovan Džilas, který sice vycházel z marxistické ideologie, ale jeho pohled na situaci v socialistických státech, byl kritický a definoval zcela „novou třídu“.

Jugoslávský politik a marxistický teoretik Milovan Džilas (1911-1995) patřil mezi vysoce postavené členy komunistické strany v Jugoslávii. Později začal kritizovat vůdčí úlohu komunistické strany a pro systém se stal nepohodlným. Byl několikrát uvězněn a ve vězení pokračoval v psaní dalších knih, ve kterých kriticky analyzoval východoevropské komunistické systémy. Jeho práce jsou cenným zdrojem informací o historickém vývoji Jugoslávie v polovině 20. století, protože poznal tento systém zevnitř.

Jak Džilas uvádí již v Předmluvě své knihy *Nová třída* s podtitulem *Kritika soudobého komunismu*: „Kritizovat komunismus jako ideu je zbytečné. Ideály rovnosti a bratrství mezi lidmi, které soudobý komunismus navenek přijímá, byly hlášány v různých podobách od počátku lidské společnosti, a budou i v budoucnu vždy inspirovat bojovníky za pokrok a svobodu. Bylo by chybné, zbytečné a bláhové tyto základní ideje kritizovat; zápas o jejich uskutečnění je vlastní lidské společnosti.“⁶⁵

Marxovy revoluční myšlenky se v podání Lenina změnily v dogmatické a všeobecně platné principy. Lenin dokonce tvrdil, že všechny země musí projít revolucí. Lenin správně neodhadl další vývoj, kdy řada západoevropských zemí zažila hospodářský rozmach, vývoj

---

⁶⁴ ZICH a kol., Co víte o současné sociologii, Praha: Horizont 1979, str. 27

⁶⁵ DŽILAS, Nová třída, Zürich: Demos 1977, str. 8

demokracie a odborového hnutí. Lenin považoval situaci ve své zemi za všeobecně platnou a neuvědomoval si sociální realitu v jiných zemích. V Rusku a Číně, kde hospodářství příliš neprosperovalo, byly Marxovy revoluční názory převzaty a rozvinuty dogmatickým způsobem. Situace v Německu, kde se Marx narodil, směřovala k důrazu na reformu a revoluce se jevila jako zbytečná.

Myšlenkový vývoj na jedné straně a skutečný vývoj v jednotlivých zemích na druhé straně vedl k neshodám v evropském socialistickém hnutí. Lenin v Rusku interpretoval dělnické hnutí zcela opačně než Bernstein v Německu. Politik a přední teoretik německé SPD Eduard Bernstein zastával revizionistickou pozici a prosazoval umírněnou cestu postupných reforem.

Přestože ve východní Evropě pravý marxismus slábl, tak jeho strnulá forma sílila a byla použita pro upevnění moci komunistické strany. „Ačkoliv dal Marx svým následovníkům popud právě k tomuto vývoji, osobně si ho ani nepřál, ani neočekával. Historie oklamala tohoto velkého myslitele, jako oklamala mnohé jiné, kteří se snažili dopátrat jejich zákonitostí.“⁶⁶

Marxova teorie, že chudoba dělnické třídy bude narůstat, se potvrdila pouze v případě některých východoevropských zemědělských států. V západní Evropě byla Marxovi postupem času přiřazena role vědce, zatímco ve východní Evropě začal být uctíván jako velký prorok. Marx nabídl lidstvu něco jako náboženské drama. Revoluční hnutí ale do Ruska nepřišlo teprve s Marxem, tyto tendence existovaly ve feudálním Rusku již půl století před příchodem jeho myšlenek. Hlavním problémem Ruska, Číny i států pozdější Jugoslávie na konci 19. století byla potřeba hospodářského vývoje a industrializace. Situace v Československu, Polsku a Maďarsku byla poněkud jiná, v těchto zemích revoluční přeměna nebyla nutná, protože komunismus byl vnucený Ruskem. Komunisté v těchto třech zemích nebyli dostatečně samostatní, schopní a sebevědomí, a tak ochotně převzali totalitní sovětský typ komunismu.

Vývoj v komunistických zemích se ubíral zcela jiným směrem, než jak předpokládali Lenin, Stalin a další vůdcové. Očekávali rychlé zvýšení životní úrovně obyvatelstva, a také měly postupně mizet rozdíly mezi městem a venkovem, mezi bohatými a chudými, mezi pracující inteligencí a dělnickou třídou. Nic z toho se ale nestalo. Životní úroveň většiny obyvatelstva spíše klesala a rozpory se prohlubovaly. Nejdůležitější ideou sovětského komunismu bylo, že industrializace a kolektivizace, tedy přeměna soukromého zemědělství

---

⁶⁶ DŽILAS, Nová třída, Zürich: Demos 1977, str. 18

na kolektivní hospodaření, jaksí samozřejmě bude znamenat vznik ideální beztřídní společnosti. Třída vykořisťovatelů přestala existovat, jak prohlásil Stalin v roce 1936, ale vytvořila se „nová třída“, kterou byla politická byrokracie. Nová třída v komunistických zemích se vytvořila až poté, co získala moc. „Kořeny nové třídy jsou v bolševické straně. Lenin měl pravdu, že jeho strana je výjimečná v dějinách lidstva, ačkoliv netušil, že bude kolébkou nové třídy.“⁶⁷

Trocký nejlépe postřehl, že v jednotlivých tzv. profesionálních revolucionářích mohou být zárodky pozdějších stalinských byrokratů, ale netušil, že se zrodí celá nová třída vykořisťovatelů, přičemž komunistická strana byla kolébkou této nové třídy. Příslušníci nové třídy měli řadu výhod a privilegií, které vyplývaly z jejich vedoucího postavení ve státní správě.

„Monopol, který nová třída utvoří ve jménu pracujících nad celou společností, je hlavně monopolem nad pracující třídou. Tento monopol je nejdříve duchovního rázu, patří nové třídě jakožto avantgardě proletariátu. Později se tento částečný monopol promění v totální. To je největší podvod, kterého se nová třída dopustí. Mezi nejspolehlivější členy nové třídy patří zástupci dělnické třídy. V tomto případě se z třídy vykořisťovaných zrodila nová vykořisťovatelská a vládnoucí třída.“⁶⁸

Vlastnické pravomoci nové třídy moderního komunismu zahrnovaly všechny úrovně od řízení státu a hospodářských podniků až po mládežnické sportovní organizace. Je třeba přemýšlet nad tím, jak nové třídě odebrat její sociální výhody a přinutit ji, aby dala dělníkům spravedlivou odměnu za jejich práci. To by mohlo odstartovat počátek demokracie.

Platové rozdíly mezi běžnými pracovníky a vysoce postavenými členy strany byly enormní. V roce 1935 byl průměrný roční plat ruského dělníka 1.800 rublů, a roční průměrný plat tajemníka okresního výboru komunistické strany 45.000 rublů. „Proto je v komunismu moc nebo politika ideálem těch, kteří touží nebo mají příležitost žít jako parazité na úkor druhých.“⁶⁹ Před revolucí bylo členství v komunistické straně hlavně zdrojem problémů, ale později když strana uchvátila moc, to naopak znamenalo být příslušníkem privilegované třídy. Činnost nové třídy byla často maskována vzletnými frázemi o socialismu a komunismu.

Marx se domníval, že lidstvo se skládá z příslušníků různých sociálních tříd. Lenin chápal lidstvo jako zastávce různých ideologií. Stalin rozeznával pouze dvě skupiny lidí, poslušné poddané a své nepřátele, které je nutné zlikvidovat.

---

⁶⁷ DŽILAS, Nová třída, Zürich: Demos 1977, str. 44

⁶⁸ DŽILAS, Nová třída, Zürich: Demos 1977, str. 47

⁶⁹ DŽILAS, Nová třída, Zürich: Demos 1977, str. 51

Největším organizátorem nové třídy byl Stalin. Byl to právě on, kdo zaváděl různé mzdové tarify a souhlasil s tím, že někteří jeho příznivci získávali mimořádné ekonomické výhody. Byl přesvědčen, že nová třída musí mít hmotný zájem na udržování systému. Uvnitř nové třídy ale vývoj neprobíhal hladce. Zastánci nové třídy se dostávali do konfliktu s revolucionáři, kteří kritizovali rozdíly mezi skutečností a ideály a kladli Stalinovi tvrdý odpor. Největší viditelný konflikt na politické scéně probíhal mezi Stalinem a Trockým.

Leninův revoluční typ komunismu byl nahrazen tvrdším Stalinovým dogmatismem, který byl vystředán komunismem nedogmatickým, tzv. kolektivním vedením, v podstatě šlo o skupinu oligarchů, která si rozdělila moc ve státě. Zvláštností této nové třídy bylo kolektivní vlastnictví, které má všeobecný charakter. Nová třída už byla unavená dogmatickými čistkami, a chtěla žít klidně. Vůdci jako Nikita S. Chruščov zajistili zklidnění situace. Chruščov sice pokračoval v autoritativním vládnutí, ale Stalinovy metody mu připadaly příliš tvrdé a prohlašoval, že Stalin ublížil některým dobrým komunistům.

„Žádná jiná třída nebyla tak pospolitá a jednomyslná v sebeobraně toho, co ovládá – totiž v kontrole společného vlastnictví a totalitní moci... Nová třída je hltavá a nenasytná, jako byla buržoazie; chybí jí však dobré vlastnosti buržoazie – šetrnost a hospodárnost.“⁷⁰

V Sovětském svazu bylo zajímavé dění v kolchozech. Zemědělská politika vlády měla totiž vykořisťovatelskou podobu. Kolchozy nebyly chápány jako vhodná forma vlastnictví. A nové třídě se příliš nedařilo zcela ovládnout životy lidí na vesnici. Sovětská vláda tedy zavedla povinný výkup obilí, a tím přeměnila svobodné rolníky na své poddané. A aby se upevnil dohled nad rolníky, tak předsedy kolchozů se stali členové strany, které jmenoval Chruščov. Vláda měla zájem o co největší rozšíření socialistického vlastnictví nové třídy, a postupně dává určité pravomoci i nižším byrokratickým úředníkům. Projevuje se snaha o ovládnutí všech složek společnosti a upevnění monopolního vlastnictví. Konfiskace majetku velkostatkářů proběhla lehce a masy pracujících tomu souhlasně přitakávaly, mnohem hůře se komunistům zabavovaly menší majetky. Staré třídy postupně zanikají a společnost je na cestě k beztřídní společnosti.

„Starověké otroctví pronikalo celým životem a všemi složkami společnosti včetně rodiny. Podobně je tomu dnes s totalitou a monopolem vládnoucí třídy komunistického systému, jež prolínají všemi aspekty společenského života.“⁷¹ Názory Milovana Džilase jsou využitelné pro třídní analýzu tehdejší jugoslávské společnosti, případně i jiných tzv. socialistických států.

---

⁷⁰ DŽILAS, Nová třída, Zürich: Demos 1977, str. 62

⁷¹ DŽILAS, Nová třída, Zürich: Demos 1977, str. 68-69

3.5. Pojetí tříd v západním marxismu

3.5.1. Frankfurtská škola

Frankfurtská škola byla skupina neomarxistických filosofů a sociologů, kteří se scházeli pod vedením německého intelektuála a sociálního filosofa Maxe Horkheimera (1895-1973) na Ústavu pro sociální výzkum v německém městě Frankfurtu nad Mohanem. Ústav pro sociální výzkum byl součástí Frankfurtské univerzity a byl založen v roce 1923 a slavnostně otevřen v červnu 1924. Brzy se stal známým pod názvem Frankfurtská škola. V ústavu se zkoumaly dějiny socialismu a dělnického hnutí. Jeho prvním ředitelem byl austromarxista Carl Grünberg. Max Horkheimer se stal ředitelem ústavu v roce 1929. Spolu s německým filosofem Theodorem Adornem (1903-1969) byli autory kritické teorie označované jako „neortodoxní neomarxismus“, která vycházela z marxismu a psychoanalýzy známého česko-rakouského lékaře a psychiatra Sigmunda Freuda (1856-1939). K okruhu frankfurtské školy patřili také německý filosof a sociolog Jürgen Habermas (nar. 1929), německo-americký psycholog, filosof a sociolog Erich Fromm (1900-1980), německý literární kritik, filosof a překladatel Walter Benjamin (1892-1940), německo-americký filosof a sociolog Herbert Marcuse (1898-1979), německý sociolog a ekonom Friedrich Pollock (1894-1970) a další.

Horkheimer kritizoval buržoazní kapitalistickou společnost a snažil se nalézt její kořeny. Horkheimer dospěl k názoru, že dělnická třída nesplnila svou úlohu jako vedoucí síla revoluce. Dělníci v západní Evropě totiž netoužili po revoluci, ale toužili do vzestupu na společenském žebříčku, chtěli se dostat do střední třídy. Na to Frankfurtská škola reagovala tím, že začala převádět marxismus do kulturních termínů. Pro nové marxisty se místo kapitalismu hlavním negativem stala západní kultura a západní hodnotový systém. Původní marxisté prosazovali rychlou změnu násilnou revolucí, zatímco noví marxisté volili pokojnou delší cestu formou obsazování institucí, které formují veřejné mínění a morální hodnoty.

Frankfurtská škola zpochybnila úlohu dělnické třídy, která prý zburžoazněla a již není subjektem změn, za které byla Marxem považována. Výrazně se k této problematice vyjadřoval i člen Frankfurtské školy Herbert Marcuse, který kritizoval sovětský marxismus, a snažil se řešit různé teoretické i praktické problémy. Především poukázal na to, že dělnická třída prohlašovaná za hlavní revoluční subjekt, se takto nechová. Přitom základním pilířem sovětského marxismu byla revoluční a vedoucí role dělnické třídy. Marcuse také kriticky přistoupil k Leninově teorii imperialismu, a prohlásil, že Lenin podcenil ekonomické a politické možnosti kapitalismu i změny v postavení proletariátu.

Marcuse pojímá dějiny člověka jako dějiny lidské emancipace. V dějinách se objevují různé možnosti, mezi kterými aktéři dějin volí. Varianta, která získá největší podporu v sociálních bojích, je zvolena jako ten správný druh racionality, který trvá, dokud nevyčerpá svůj emancipační obsah.

Herbert Marcuse byl osobností, která nepropadla poválečnému skepticizmu, ale pokračoval v hledání revolučního subjektu. Popularizoval ideologii Frankfurtské školy a odpověděl na zásadní otázku: Kdo nyní sehraje roli proletariátu? Marcuseho teorie se zaměřila na studentskou revoltu. Novým proletariátem v kulturní revoluci bude radikální mládež vystupující proti životnímu stylu svých rodičů, feministky, intelektuálové, revolucionáři třetího světa a další, prostě všichni, kteří se cítí být pronásledováni a utiskováni západní společností. Marcuse říká: „V globálním rámci jsou podprivilegovaní, kteří musí nést celou tíhu systému, skutečně masovou základnou národního boje .... Tyto masy lze snad považovat za nový proletariát a jako takový představuje dnes skutečně nebezpečí pro světový systém kapitalismu.“⁷² Proletariát v novém pojetí tedy nemusí být výlučně manuálně pracující dělníci, ale do této skupiny mohou patřit i jiní utlačovaní lidé. Pojem dělníka dostává nový obecnější význam, než jak jsme byli zvyklí z popisu průmyslové výroby z dob Marxe.

„Víme, že Marcuse již dlouhou dobu popírá subjekt revoluce, dělnickou třídu. V podstatě zdůvodňuje své pojetí těmito argumenty: Stabilizační schopnosti kapitalismu, které existovaly již před Říjnovou revolucí, ale systémem konkurence mohutně vzrostlou produktivitou a koloniálním vykořisťováním, způsobily, že vymizela vitální potřeba revoluce. Všestranné manipulování vědomím a způsoby lidského chování ve smyslu jednorozměrnosti to vše ještě upevnily.“⁷³

Pokud bychom se na pracujícího člověka podívali prizmatem amerického ekonoma a sociologa Roberta T. Mertona, zjistíme, že dělníkem jsou i lidé zaměstnaní v kanceláři a nejen ti, ale v podstatě všichni, kteří nevlastní výrobní prostředky. „Stále více lidí zjišťuje, že mají-li pracovat, musí být zaměstnaní. K práci totiž člověk potřebuje mít nástroje a vybavení, které jsou stále více dostupné pouze v byrokratických strukturách, soukromých či veřejných. Je příznačné, že dělník už nadále nevlastní své nástroje. A v tomto zvláštním smyslu se stále víc a víc lidí stává dělníky – buď v modrém, nebo bílém límečku a naškrobené košili.“⁷⁴

---

⁷² MARCUSE, „Problém násilí v opozici“. In: *Psychoanalýza a politika*, Praha: Svoboda 1969, str. 56

⁷³ STEIGERWALD, Třetí cesta Herberta Marcuseho, Praha: Svoboda 1971, str. 317

Německý filosof Robert Steigerwald (nar. 1925) promoval roku 1968 se svou prací *Herbert Marcuses dritter Weg* (Třetí cesta Herberta Marcuseho), kdy „třetí cestou“ měla být třetí varianta, něco mezi socialismem a kapitalismem. Steigerwald kritizoval Marcuseho z dogmatických pozic.

⁷⁴ MERTON, Studie ze sociologické teorie, Praha: Slon 2000, str. 181

O postavení proletariátu v moderní společnosti se zmiňuje i český sociolog Miloslav Petrušek: Podle Davida Lockwooda - O proletariátu se hovoří převážně ve vztahu k minulosti, konkrétně k období do konce 2. světové války; v souvislosti se současnými vyspělými kapitalistickými zeměmi se užívá spíše pojem dělnická třída, příp. modré límečky, v úvahách o proletarizaci se pojem vztahuje i k bílým límečkům. Lze se také setkat s pojetím proletariátu jako jedné z vrstev dělnické třídy.⁷⁵

3.5.2. Neomarxistické pojetí tříd Erika Olina Wrighta

Marxovo pojetí tříd se rozvíjelo i na západě a hlavní autoritou je americký sociolog a neomarxista Erik Olin Wright (nar. 1947), je představitelem strukturního marxismu. Formuloval své vlastní pojetí tříd, které vycházelo z marxistické tradice, ale využívá i některé myšlenky německého sociologa Maxe Webera. Třídní struktura je u něho vymezena výrobními vztahy. Centrální roli v jeho schématu hraje asymetrie mezi prací a kapitálem, podobně jako u Marxe, ale říká, že i střední třída má v tomto novodobém třídním konfliktu své místo. Vztahy mezi třídami jsou založeny na vykořisťování a to probíhá prostřednictvím: 1. vlastnictví výrobních prostředků, 2. organizační moci, a 3. kvalifikace (odbornost, dovednosti, pravomoci).

„Podle Wrighta existují v moderní kapitalistické výrobě tři dimenze kontroly nad ekonomickými prostředky, podle nichž lze rozlišit hlavní společenské třídy. Těmito třemi dimenzemi jsou 1. investice nebo finanční kapitál, 2. fyzické výrobní prostředky (půda, továrny, kanceláře) a 3. pracovní síly.“⁷⁶

Wright si uvědomil, že popis třídních nerovností v období 1960-1990, které chtěl prozkoumat, nemůže vycházet z původních Marxových teorií, protože současný kapitalismus má již jinou podobu než ten, který popisoval Marx. Ve fázi pokročilého kapitalismu se objevila celá škála nových sociálních vrstev, které už nebylo možné chápat jen prizmatem tradičního vymezení pojmu třída. Snažil se proto své třídní schéma upravit tak, aby odpovídalo průmyslově rozvinuté moderní kapitalistické společnosti. Také se zamýšlel nad problematikou střední třídy, se kterou Marx příliš nepočítal a předpověděl její postupný zánik. Marx si myslel, že se střední třída přemění na proletariát, a budou existovat pouze dvě třídy proletariát a buržoazie. Ve druhé polovině 20. století ale střední třída stále existovala a narůstala.

---

⁷⁵ PETRUSEK a kol., Velký sociologický slovník, Svazek II., Praha: Karolinum 1996, str. 863

⁷⁶ GIDDENS, Sociologie, Praha: Argo 1999, str. 261

„Hlavním poznatkem v nové koncepci střední třídy je to, že jde o místa zároveň vykořisťující a vykořisťovaná. Toto přesně definuje složitost zájmů této třídy a zvýrazní to, co nazývám rozporná třída.“⁷⁷

Ve své první verzi třídního schématu Wright společnost rozdělil na tři společenské skupiny – kromě hlavních dvou tříd – proletariátu a buržoazie, přidal ještě další třídu maloburžoazii. Buržoazie disponuje výrobními prostředky i mocí nad pracovní silou. Maloburžoazie je vlastníkem výrobních prostředků, ale nemá moc nad pracovní silou, protože nikoho nezaměstnává. Maloburžoazie se většinou zabývá jednoduchou řemeslnou výrobou, kde práci vykonává majitel řemeslné dílny a jeho rodinní příslušníci, nebo se jedná o svobodná povolání.

Mezi těmito třemi skupinami Wright nalézá ještě tzv. kontradiktorní pozice⁷⁸, které obsahují vždy zájmy dvou tříd. Mezi buržoazií a proletariátem je to skupina manažerů a vedoucích pracovníků. Mezi buržoazií a maloburžoazií je to skupina malých zaměstnavatelů. A mezi maloburžoazií a proletariátem se nachází skupina částečně autonomních zaměstnanců, kteří mají určitou odbornost, a charakter jejich práce jim poskytuje malý manévrovací prostor pro rozhodování ohledně jejich pracovních podmínek, jsou to např. umělci, výzkumní pracovníci, nebo profesori na vysokých školách.

Validitu svého prvního schématu otestoval Wright na americké populaci a zjistil, že počátkem šedesátých let 20. století byla nejpočetnější dělnická třída (40-50%), následovala maloburžoazie (4-5%) a nakonec buržoazie (1-2%).

Později na základě svých empirických výzkumů vytvořil druhou složitější verzi třídního schématu. Hlavní rozlišení posuzuje podle vztahu k výrobním prostředkům. Vlastníky výrobních prostředků rozděluje podle počtu zaměstnanců do tří skupin. Nevlastníky výrobních prostředků rozděluje podle dvou kritérií – a) podle kvalifikace – expert, odborník, nekvalifikovaný, b) podle moci – manažer, dozorce, pracovník bez moci. Wright tak vytvořil devět kategorií zaměstnanců. Celkově tedy uvažuje o dvanácti kategoriích, které odvodil z pracovního procesu.

Wright bádá, jak se mezi lety 1960-1990 vyvíjela jednotlivá odvětví a zjistil, že třída zaměstnavatelů byla oslabena, a naopak třída expertů a manažerů posílena. Wright byl empirickým badatelem a jeho velkým přínosem bylo, že svou teorii převedl do empirické podoby. Tím se liší od Marxe a mnoha jiných sociologů, kteří své úvahy o třídách řešili jen v teoretické rovině a do výzkumu se nikdy nepustili.

---

⁷⁷ WRIGHT, *Classes*, London: Verso 1985, str. 285

⁷⁸ ABZ Slovník cizích slov: Kontradiktorní – protikladný, rozporný, vzájemně si odporující.

Wrightův přístup je tedy charakteristický prolínáním teorie a empirie. Ve sborníku, který Wright editoval, poukazuje na souvislost mezi rozdíly různých tradic třídní analýzy a odlišnostmi stěžejních otázek jednotlivých tradic, které pak logicky vedou k rozdílným definicím pojmu třída. „Koncept zabývající se obecnými historickými odchylkami v sociální organizaci nerovnosti může být definován zcela odlišně od konceptu zaměřeného na relativně úzkou otázku subjektivní identity jedince v současné společnosti.“⁷⁹

Wright zkoumal především oblast práce. Jeho koncepce vznikla v době, kdy byly populární myšlenky britského sociologa Johna Goldthorpa (nar. 1935). Ten tvrdí, že pokud chceme analýzu tříd provést správným způsobem, musí být zaměřena na třídní strukturu i na formování sociálních tříd v jejím rámci. „Problémem je, zda třída jako sociální skupina vůbec a případně do jaké míry v rámci třídní struktury existuje. Zda přetrvává v čase, co mají její příslušníci společného a čím se odlišují od představitelů jiných sociálních tříd.“⁸⁰

Neomarxista Wright si nemyslí, jako neoweberianec Goldthorpe, že manuální práce je jedním z definičních znaků dělnické třídy. A ten zase, na rozdíl od Wrighta, spojuje do jedné třídy vrcholové řídicí pracovníky a velké vlastníky.

Goldthorpe do sociální stratifikace uvedl koncept „servisní třídy“. Chtěl vytvořit novou třídu „salariát“ což mělo být spojení buržoazní elity, vyšší střední třídy a střední třídy do jedné třídy. Salariát patří do třídy služeb a je charakteristický zaměstnaneckou smlouvou, která definuje jeho služební vztah k zaměstnavateli. Osoby patřící do této třídy mívají vyšší ekonomické příjmy, jistou zaměstnaneckou smlouvu a kariérní postup. Mají celkově lepší životní šance, které jim zajišťuje jejich smlouva, protože mají stálý ekonomický příjem, který není vázán na množství odvedené práce. Jejich ekonomický příjem se příliš nesnižuje ani v době nemoci nebo nezaměstnanosti, a během pracovní kariéry jejich příjem obvykle narůstá s věkem, kdy ke konci své kariéry mívají nejvyšší plat či jiné ekonomické výhody poskytnuté zaměstnavatelem.

3.5.2. Neomarxistické pojetí tříd Anthony Giddense

Známý britský sociolog Anthony Giddens (nar. 1938) je levicový intelektuál, který sice k Marxovi přistupuje kriticky, ale má hlavní zásluhu na tom, že je dnes Marx vnímán jako sociolog. U řady pojmů jako např. „stratifikace“ nebo „třídní struktura“ se nechal inspirovat Marxem. Giddens říká, že nerovnost se vyskytovala vždy ve všech společnostech.

---

⁷⁹ WRIGHT, *Approaches to Class Analysis*, Cambridge: University Press Cambridge, 2005, str. 180

⁸⁰ KATRŇÁK, *Sociální třídy a třídní analýza*, Opava: Slezská univerzita 2011, str. 44

Dokonce i v primitivních kulturách, kde nejsou majetkové rozdíly, existují rozdíly mezi lidmi např. podle pohlaví či věku. Nebo někteří jedinci mohou mít vyšší status, protože např. mají magické schopnosti, umí navazovat spojení s nadpřirozenými silami, nebo umí léčit nemoci. Sociologové k vyjádření nerovnosti používají pojem sociální stratifikace. Termín sociální stratifikace pochází z latinského slova „stratum“, česky vrstva, tedy jedná se o společenské rozvrstvení.

„Stratifikaci můžeme definovat jako strukturovanou nerovnost mezi různými skupinami lidí a pro názornost ji přirovnat ke geologickému vrstvení v zemské kůře, jemuž se hierarchické řazení jednotlivých společenských vrstev podobá.“⁸¹

Giddens rozlišuje čtyři základní systémy stratifikace: 1. otroctví, 2. kasty, 3. stavy, 4. třídy a tvrdí, že se mohou vyskytovat i souběžně. V antickém Řecku a Římě existoval nejen třídní, ale i otrokářský systém. Otrokářství představuje nejradikálnější formu nerovnosti. Pracovní a životní podmínky otroků mohly být různé, někteří byli úplně zbaveni práv a byli majetkem svých pánů, jiní měli výhodnější situaci a jejich postavení bylo podobné jako u služebnictva. Zatímco v Jižní Americe byli otroci v 18. století využíváni především k těžké fyzické práci, naopak ve starověkých Athénách mohli plnit důležité povinnosti, byli vzdělaní a pracovali jako státní úředníci nebo řemeslníci. Ve starém Římě někteří otroci nabyli velkého majetku, protože vládnoucí vrstvy v té době obchod přehlížely. Otrokářský systém ale nebyl ani stabilní, ani efektivní, protože ekonomická motivace je mnohem efektivnější než násilí.

Pojem kasty se objevuje především u indických kultur. Termín kasta pochází z portugalského slova „casta“, což znamená rasu nebo čistokrevnou skupinu. Indové nemají žádný vlastní pojem pro vyjádření kastovního systému jako celku, ale mají některé pojmy jako „varna“ a „džátí“, které vyjadřují určité části kastovního systému. Kastovní systém představuje kodifikaci společnosti do čtyř různých společenských vrstev. Kastovní systém je velmi složitý a nemá jednotnou, pevně danou hierarchii, struktura se může měnit podle místa. Pojem kasta se někdy používá i pro mimoindický kontext, když jsou od sebe striktně odděleny skupiny lidí, např. běloši a černoši v Jihoafrické republice.

Stavovská společnost byla rozšířená především ve feudální Evropě. „Feudální stavy byly tvořeny vrstvami, které měly vůči sobě navzájem různá práva a povinnosti.“⁸² V Evropě byla nejvyšším stavem šlechta, druhým stavem kněží a ještě existoval „třetí stav“, což byli měšťané, obchodníci, řemeslníci, zemědělci a nevolníci. Zatímco přestup jedince z jedné kasty do druhé v indické společnosti není možný, v předmoderní evropské společnosti byly

---

⁸¹ GIDDENS, Sociologie, Praha: Argo 1999, str. 254

⁸² GIDDENS, Sociologie, Praha: Argo 1999, str. 256

hranice stavů propustné a byl akceptován společenský vzestup např. díky sňatku nebo povýšení do šlechtického stavu. Stavby ve feudální Evropě měly úzkou vazbu na lenní vlastnictví půdy a sloužily hlavně ke stratifikaci na místní úrovni, zatímco např. v Japonsku šlo o stratifikaci na úrovni celého území.

Třídní systémy jsou odlišné od otrokářských, kastovních a stavovských systémů. Třídní rozdíly nejsou vymezeny náboženstvím. V tomto systému neexistují formální omezení, která by bránila uzavírání sňatků mezi příslušníky různých tříd. Třídní příslušnost je částečně získaným atributem a není jednoznačně daná narozením jedince do určité třídy. Jedinec má šanci získat lepší postavení, existuje vzestupná sociální mobilita. Zatímco v kastovním systému takový vzestup možný není. Základní myšlenkou třídního rozdělení jsou ekonomické faktory, zatímco u ostatních typů stratifikací se jedná především o mimoekonomické faktory. V třídních systémech hrají roli širší vazby neosobního typu, kdežto u ostatních systémů je nerovnost vyjádřena hlavně na úrovni osobních vztahů, jedná se např. o vztah mezi otrokem a otrokářem, mezi pánem a poddaným.

„Třídu tedy můžeme definovat jako rozsáhlou skupinu lidí, kteří mají obdobné ekonomické prostředky, což má velký vliv na jejich způsob života. Základem třídních rozdílů jsou majetkové poměry a typ zaměstnání.“⁸³

Podle Giddense v moderní západoevropské společnosti existují tři hlavní třídy – vyšší třída, střední třída a dělnická třída. Do vyšší třídy patří zaměstnavatelé, bankéři, průmyslníci, manažeři. Do střední třídy patří úředníci a odborníci, tzv. bílé límečky. Dělnickou třídu tvoří manuálně pracující lidé. Ve Francii existuje ještě čtvrtá třída, která má silné postavení, a to jsou francouzští zemědělci. Francie je největší výrobce a vývoze zemědělských výrobků v Evropě. V některých zemích je čtvrtá třída velmi početná. Giddens se problematice třídní struktury společnosti podrobně věnoval ve své knize *The Class Structure of Advanced Societies* (1973).

Závěrem o Marxově pojetí a při přechodu k dalšímu stěžejnímu autorovi Maxi Weberovi je třeba zmínit, že důležitou roli v naší sociologii sehrál český vědec Pavel Machonin, o jehož stratifikačním výzkumu bude zmínka v kapitole 4.5. Později byl Machonin odsunut z oficiální normalizační sociologie a stáhl se do ústraní. Normalizační sociologie se už nevrátila k jednoduchému učebnicovému pojetí a rozvíjela sofistikovanější koncepcí sociálně-třídní struktury, dokladem je kniha Františka Charváta a Jiřího Večerníka *Třídy a vrstvy v buržoazní sociologii* (vydaná v roce 1978), kterou je možné chápat jako kompromis mezi požadavky, které byly sociologům vnuceny normalizační ideologií, a jejich snahou před

---

⁸³ GIDDENS, Sociologie, Praha: Argo 1999, str. 257

těmito požadavky zcela nekapitulovat, ale rozvíjet empirické bádání nástroji, které dokážou realitu adekvátně zobrazit.

Je třeba si neustále připomínat, že vše o čem se zmiňuji v této práci, navazuje na Marxe. Ideologické pojetí v dobách socialismu se od autentického Marxe značně odchýlilo a jeho myšlenky používalo spíše účelově a dogmaticky podle toho, jak se to zrovna hodilo politickým funkcionářům, přičemž hlavním aktérem té doby byl soudruh Stalin. Situaci kriticky pojmenoval jugoslávský politik a marxistický teoretik Milovan Đilas, který prohlásil, že se zrodila nová třída. Jiné představy než v západním marxismu byly zformovány i v českém sociologickém myšlení, o tom podrobněji v kapitole 4.5. Kritika, která přicházela z alternativních marxistických pozic, ale nikdy nebyla tak závažná jako kritika z nemarxistických pozic (např. právě Pavel Machonin).

Nemarxistické pojetí znamená, že najednou se tady přechází od toho, že stratifikace objektivně existuje, k tomu, že v pozdně moderní společnosti jsou to všechno jen „třídy na papíře“. Když dělal svůj empirický výzkum Warner, tak lidé, ještě byli schopni říct, ke které třídě patří. Warner třídy nejdříve zkoumal jako antropolog, později jako sociolog a stratifikačnímu výzkumu dal ten správný směr, když zkonstruoval syntetický status jako souhrnný ukazatel. Později bylo zjištěno, že se třídy můžou začít chovat jako skupiny populace. Jsou to jen „třídy na papíře“. Koncept „tříd na papíře“ od roku 1984 zavedl a rozpracoval francouzský sociolog Pierre Bourdieu, o kterém bude zmínka v kapitole 4.7.

4. Nemarxistické pojetí tříd

4.1. Třídy, stavy a strany u Maxe Webera

Sociální stratifikaci nejvíce ovlivnili dva významní němečtí myslitelé Karel Marx a Max Weber (1864-1920), sociolog, historik, právník a ekonom, který je zařazen mezi otce zakladatele sociologie. Weberův přístup vychází z Marxových myšlenek, ale v některých věcech se jejich názory rozcházejí. Stejně jako Marx, se i Weber sociálními třídami nikdy systematicky a důkladně nezabýval. Weber souhlasil s tím, že třídní příslušnost vyplývá z objektivních ekonomických podmínek, ale zdůrazňoval i jiné faktory, které bezprostředně nesouvisí a majetkem, jako vzdělání, znalosti, dovednosti, kvalifikaci. Weber říká, že např. odborníci mají na trhu práce výhodnější postavení než dělníci. Odborníci mívají vyšší plat a lepší pracovní podmínky než dělníci.

Weber tedy byl u počátků teoretických i empirických úvah o stratifikaci, ale poprvé se systematicky problematikou stratifikace zabýval až americký sociolog ruského původu Sorokin. Ten rozvinul dvě základní myšlenky: 1. individua se nacházejí v sociálním prostoru, ve kterém se pohybují, což je „sociální mobilita“. 2. nerovnoměrné postavení individuí v sociálním prostoru je univerzální jev a platí pro všechny společnosti.

„Max Weber pojímá moderního člověka jako autonomního a racionálně uvažujícího, který kalkuluje vhodně zvolené prostředky k subjektivně zvoleným cílům. Autonomie moderního člověka je zkrátka podle Webera výrazem jeho racionality a odpovědnosti.“⁸⁴

Weber rozlišoval tři formy stratifikace v moderní společnosti - třídy, stavy/statusy a strany, a tři způsoby rozdělení moci ve společnosti. Pojem status převzal z minulosti od středověkých stavů, protože německý termín „Stand“ znamená stav i status. Weber chápe status jako úctu a prestiž, která je některým lidem prokazována. Vysoký status mají např. lékaři. Nízký status mají páriové⁸⁵, kteří bývají diskriminováni v pracovní i společenské oblasti, v Evropě to byli Židé. Přestože bohatství lidem většinou zaručuje vysoký status, existují i výjimky, někteří novodobí zbohatlíci bývají terčem posměchu. Třídní příslušnost je odvozena od majetku, status je odvozen od životního stylu.

„V moderní společnosti je podle Webera významným aspektem moci vytváření politických stran, které mohou ovlivňovat sociální stratifikaci nezávisle na třídní příslušnosti a statusu. Pojem strana v širším smyslu znamená skupinu osob, která spolupracuje, protože má

---

⁸⁴ KATRŇÁK, Sociální třídy a třídní analýza, Opava: Slezská univerzita 2011, str. 21

⁸⁵ ABZ Slovník cizích slov: Pária – opovrhovaný člověk, vyděděnec.

společný původ, cíle nebo zájmy.“⁸⁶

Weber přichází s jiným přístupem, má tři dimenze nerovnosti. Marx nebo Wright tvrdí, že třídy jsou ekonomické, že se jedná o jednorozměrný jev. Weber to vidí jinak: a) ekonomická nerovnost, b) nerovnost na základě spol. úcty a prestiže, c) mocensko-politická nerovnost, třídy tedy jako vícerozměrný jev. A s tím úzce souvisí další rozdělení.

Sociální stratifikace podle Webera obsahuje tři důležité prvky: a) sociální třídy a třídní postavení (hlavně ekonomické faktory), b) statusové skupiny (čest a prestiž), c) politické strany. Statusové skupiny jsou reálnými sociálními skupinami (sociální třídy nejsou). Kromě ekonomických faktorů v těchto skupinách hraje roli statusová čest, která je vědomě udržována. Příslušníci politických stran se snaží získat podíl na moci proto, aby mohli ovlivňovat dění ve společnosti. Mohou se snažit dosáhnout věcného cíle (politického programu), nebo osobního cíle (sinekura⁸⁷ a moc), nebo obojího.

Marx i Weber kladli důraz na osobitý charakter kapitalistického způsobu výroby, který potřebuje, aby společnost byla třídně rozdělena. Nicméně každý z nich provedl poněkud odlišnou analýzu třídní společnosti. U Marxe se jednalo o „silné pojetí třídy“, u Webera o „slabé pojetí třídy“.

Hlavními kategoriemi marxistické analýzy jsou pojmy „základna“ a „nadstavba“. „Možná právě proto bývá Marxova definice tříd čtena primárně prostřednictvím jeho rozlišení mezi „základnou“ a „nadstavbou“ a jeho předpoklady ohledně směřování a hybných sil dějin.“⁸⁸

Weberovo pojetí tříd je slabší. Weber třídu nepovažuje za skupinu lidí s uvědoměným kolektivním jednáním a ani nechápe třídní konflikt jako hlavní dynamický prvek dějin. Weber hlavní dynamiku vidí ve vzájemné komunikaci a jednání lidí. „Sociální třídou je pro Webera jakákoli skupina lidí, kteří se nacházejí ve stejném třídním postavení.“⁸⁹ Třídní postavení je dáno šancí jednotlivce dosáhnout určitých majetkových a životních poměrů. Pro Webera tedy není rozhodující „explicitní solidarita“ lidí, ale spíše podobné jednání lidí, kteří podobným způsobem získávají statky a rozvíjejí svou kvalifikaci. Komunikace mezi lidmi nevzniká historicky, jak tvrdí Marx, ale důležité jsou vztahy mezi lidmi. Sociální vztahy jsou odvozeny od blízkosti lidí ve způsobech jednání. Komunikace mezi lidmi je důležitým faktorem a má význam pro třídní diferenciaci ve společnosti. Přestože mají oba klasické přístupy Marxe i

---

⁸⁶ GIDDENS, Sociologie, Praha: Argo 1999, str. 260

⁸⁷ ABZ Slovník cizích slov: Sinekura – důchod z úřadu bez povinností, snadné a výnosné zaměstnání bez velkých povinností.

⁸⁸ RIGBY, Marxism and History: A critical Introduction, Manchester: University Press Manchester 1998, str. 21

⁸⁹ WEBER, Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen 1972, str. 177

Webera svá silná i slabá místa, společným bodem obou myslitelů při genezi sociálních tříd je důraz na ekonomiku.

Weber má dva pohledy na stratifikaci, rozlišuje: 1. třídní postavení-třídní situaci a 2. sociální třídu. Marx definuje třídy ekonomicky a navíc říká, že lidé se liší podle svého postavení ve výrobě. Weber třídy definuje nejen ekonomicky, jeho pohled je širší, a navíc říká, že lidé se liší podle toho, jak se uplatňují na trhu. Weber tvrdí, že tržní mechanismus dělá z lidí třídy.

„V naší terminologii sociální třídy nejsou komunity; pouze představují možné a často se vyskytující základy pro sociální jednání. O sociální třídě můžeme hovořit tehdy, když u určitého počtu lidí společné kauzální komponenty podmiňují jejich životní šance, když jejich ekonomické zájmy a materiální statky a příležitosti pro výdělek jsou odrazem těchto komponent, a když k tomu dochází na trhu práce a zboží – v tržním postavení.“⁹⁰

Weberovy názory na sociální stratifikaci mají zásadní význam, protože ukazuje, že v moderních společnostech hrají roli různé faktory, nejen pouze třídní. Weberovo dílo poskytuje komplexnější a flexibilnější základ pro analýzu sociální stratifikace než Marxovo.

4.2. Sociální stratifikace jako vícerozměrný jev

4.2.1. Sociální mobilita u Sorokina

Sociální mobilita je vyjádřena nerovnostmi v životních šancích, a je specifickým tématem v rámci sociální stratifikace. Anglický pojem *mobility* znamená snadnou pohyblivost, přemístitelnost. Počátky výzkumu sociální mobility jsou spojeny s americkým sociologem, ruského původu, Pitirimem A. Sorokinem (1886-1968). Jeho dílo *Social mobility* (1927) sehrálo v oblasti sociálních věd důležitou roli. Sorokin jako první rozlišil vertikální a horizontální, vzestupnou a sestupnou mobilitu. Hlavní otázkou sociálně mobilitního výzkumu je, jakým způsobem lidé dosahují svého postavení v rámci stratifikačního systému společnosti, jaký vliv na to mají sociální a institucionální podmínky, a jaké to má pro jedince důsledky. Těmito aspekty se určuje propustnost mezi společenskými vrstvami, a je stanoveno, zda má společnost otevřenou nebo uzavřenou sociální strukturu. Na základě těchto výzkumů mohou vědci odhadnout i predikce sociální mobility ve společnosti, např. změnu životního stylu, ale i vliv sociálně strukturálních změn na psychiku lidí.

---

⁹⁰ WEBER, „The Distribution of Power Within the Political Community: Class, Status, Party“. In: *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press 1978, str. 927

Sorokin mobilitu chápal jako: „Jakýkoli přechod individua či sociálního objektu nebo hodnoty – čehokoli, co lze vytvořit nebo modifikovat činností člověka – z jedné sociální pozice na druhou.“⁹¹ Toto vymezení je ovšem velmi široké. Přesnější je definice: „Sociální mobilita je pojem vyjadřující možnost jednotlivců či celých skupin měnit svůj sociální status uvnitř daného sociálního systému.“⁹²

Podle Sorokina je horizontální mobilita pohybem individua z jedné skupiny do jiné, která má být umístěna ve stejné rovině. Jedná se o přesun v prostoru (např. migrace), nebo v profesi bez změny sociálního statusu. Vertikální mobilita je pohybem individua z jedné vrstvy do druhé. Jedná se o „Pohyb na sociálním žebříčku mezi třídami, vrstvami a jinými sociálními seskupeními, která zahrnujeme do stratifikačního systému, kdy lze rozlišit pohyb vzestupný a sestupný.“⁹³ Nebo, jak uvádí Sorokin: „Sotva kdy existovala společnost, jejíž strata by byla zcela uzavřená, v níž by neexistovala vertikální ekonomická, politická a profesní mobilita.“⁹⁴

Sorokin říká, že dynamika moderní společnosti vede k odstraňování různých překážek (např. právních či náboženských) sociální mobility a to by mělo vést k růstu vertikální mobility. Situace je ovšem ve skutečnosti taková, že staré bariéry byly nahrazeny novými. „V současné společnosti je možné být vážený bez toho, aby se člověk narodil v prominentní rodině, ale jako všeobecné pravidlo platí, že je potřeba být bohatý.“⁹⁵

Weber ty tři dimenze (ekonomická, sociální a mocenská) chápal nezávisle na sobě, jako tři dimenze nerovnosti ve společnosti. Sorokin to označil jako tři dimenze jednoho jevu a navedl sociologii, aby to zkoumala, a čemu se později začalo říkat syntetický status, nicméně samotný ukazatel I.S.C. vytvořil a do důsledku dotáhl až Warner. „Můžeme si ve společnosti představit vrstvy, tedy velké skupiny osob, které vykazují shodný příjem, mají shodné vzdělání, těší se zhruba téže prestiži atd. Takové vrstvy jsou však pouhými, i když někdy sociologicky užitečnými konstrukcemi: reálně takové vrstvy prostě neexistují. Spíše se realitě blíží vrstvy, které odvozujeme na základě tzv. syntetického statusu, tj. na základě jakéhosi shrnutí jednotlivých ukazatelů statusu v celek. Vrstvu pak tvoří lidé, kteří jsou nositelé zhruba téhož syntetického statusu“⁹⁶

Sorokinův model tříd je tedy multidimenzionální, problém tříd je třeba chápat jako multidimenzionální. Má tři základní dimenze: ekonomickou, sociální a politickou. Sorokin

---

⁹¹ SOROKIN, Social Mobility, New York: Harper & Brothers 1927, str. 133

⁹² PETRUSEK a kol., Velký sociologický slovník, Svazek I., Praha: Karolinum 1996, str. 38

⁹³ TUČEK a kol., Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí, Praha: Slon 2003, str. 311

⁹⁴ SOROKIN, Social Mobility, New York: Harper & Brothers 1927, str. 139

⁹⁵ SOROKIN, Social Mobility, New York: Harper & Brothers 1927, str. 153

⁹⁶ PETRUSEK, Úvod do obecné sociologie, II. díl, Ostrava: Institut VHJ Vítkovice 1985, str. 288-289

navíc tvrdil, že stratifikace je věčná. Věčný jev, který provází každou společnost. Naopak Marx byl přesvědčen, že je to pouze historicky dočasný jev.

„Sorokinovu tvrzení, že stratifikace je jev absolutní v časovém i prostorovém smyslu, naprosto nevyhnutelný, protože nutný a tedy věčný, a totožný se sociální nerovností, bylo souzeno státi se sumou vší moudrosti buržoazní sociologie 20. století na téma stratifikace.“⁹⁷

Dva američtí sociologové Wilbert E. Moore a Kingsley Davis napsali v roce 1945 esej, ve které se snažili z funkcionalistického hlediska vysvětlit Sorokinovo tvrzení, proč je stratifikace věčná. Nicméně jejich koncepce je velmi nepřesvědčivá, protože ztotožňují třídní rozdělení společnosti a stratifikaci.

Všechny společnosti jsou založeny na větší, či menší propustnosti sociálních vrstev. Při velké míře vertikální mobility mluvíme o společnosti sociálně otevřené - meritokratické, a záleží pouze na schopnostech jedince, jeho sociální původ nehraje roli. Pokud vertikální mobilita téměř neexistuje, hovoříme o společnosti sociálně uzavřené - askriptivní. Jedinec získá svůj sociální status narozením do určité sociální skupiny. Např. indická kastovní společnost je z pohledu vertikální mobility zcela uzavřená. Naopak sociální mobilita v USA byla po dlouhou dobu považována za jednu z nejlepších na světě. Sorokin ale ukázal, že tomu tak není: „Provedl také první podrobnou studii sociální mobility ve Spojených státech. Dospěl k názoru, že v USA existuje daleko méně příležitostí k rychlému vzestupu, než by se mohlo zdát z populárních amerických mýtů.“⁹⁸

V předmoderních evropských státech byla mobilita určována stavovským uspořádáním. Omezený sociální vzestup byl možný, pokud lidé pracovali v armádě nebo církvi. V dnešních moderních společnostech hrají všechny typy mobility mnohem větší roli než v minulosti. Sorokin byl přesvědčen, že sociální mobilita dává současným západním společnostem jejich dynamiku.

Výzkumem I.S.C. se zabýval především americký sociolog William L. Warner, který provedl důležitý posun, a o kterém bude zmínka v další kapitole 4.2.2.

---

⁹⁷ PETRUSEK, Úvod do obecné sociologie, II. díl, Ostrava: Institut VHJ Vítkovice 1985, str. 300

⁹⁸ GIDDENS, Sociologie, Praha: Argo 1999, str. 276

4.2.2. Warnerův výzkum a jeho syntetický status

William L. Warner (1898-1970) byl americký antropolog a sociolog. Vystudoval sociální antropologii a jeho počátky byly antropologické. Svůj první výzkum provedl u primitivních australských kmenů. Všechny společnosti kladou důraz na jednu strukturu, která dává charakter celé společnosti, a která společnost stmeluje. V některých primitivních společnostech má integrativní funkci rodina. Podle svých výzkumů u australských domorodců Aboriginů vytvořil model, jak a co se má zkoumat v lokálních komunitách, a zaměřil se na středně velká, relativně uzavřená americká města. Začal antropologicky zkoumat moderní města a tím chtěl rozkrýt kulturu a sociální strukturu celé společnosti. Warner analyzoval sociální strukturu města podle podskupin, ze kterých je složena, např. rodina, dobrovolné sdružení, společenská třída, škola, církev, skupiny podle věku a pohlaví. Model šesti tříd byl vytvořen na základě dotazů výzkumníků na lidi: „K jaké třídě patříte?“ K syntetickému statusu se Warner dopracoval až později, když si uvědomil, že je potřeba něco víc.

O svých výzkumech napsal Warner soubor knih nazvaných *Yankee City Series*, vydávaných v letech 1941-1961. Odkazuje se na kulturní antropology Alfreda R. Radcliffa-Browna nebo Bronislava Malinowského. Výzkum v Yankee City začal v roce 1930. Yankee City je krycí název města, nebyl to oficiální název. Jednalo se o města na velké řece v New England.

Warner neuvádí pojem „stratifikace“, ale hovoří o třídách. Pojem status používá způsobem, který odpovídá kulturní antropologii. Warner prodělal vývoj, studie v Yankee City je založena na jeho antropologickém výzkumu, nejsou tam škály, dotazníky apod., a postupně přešel na sociologické metody výzkumu a stal se sociologem.

Ruth R. Kornhauser uvádí, že američtí sociologové vycházeli z předpokladu, že základní struktura americké společnosti je dána ekonomickým řádem a řídicím mechanismem vztahů je „společenská třída“. Na začátku výzkumu to vypadalo, že tento odhad je správný. Jako osoby s vysokým statusem byli označováni lidé s vysokým platem, majitelé rozsáhlých nemovitostí, vysoce postavení bankéři. A jako lidé s nízkým statusem byli označováni lidé s malým platem, dělníci, nádeníci. K označení jejich společenského postavení dotazovaní použili ekonomické ukazatele. Postupně ale z rozhovorů začalo vyplývat, že finance a postavení v zaměstnání respondenti považovali za důležité faktory, ale ne jedině. Prostá ekonomická hypotéza proto nemohla být pro výzkum použita.

„Analýza bohatství a zaměstnaneckého statusu ve vztahu k ostatním faktorům ovlivňujícím sociální účast jednotlivců ukázala, že i když zaměstnání a majetek hraje velkou roli v celkovém statusu a zařazení jednotlivce, jsou to jenom dva z mnoha faktorů, které

rozhodují o umístění člověka ve společnosti.“⁹⁹

Warner si vytvořil jiný názor na společenskou třídu a svou koncepci navrhl jako alternativu ke klasickému chápání tříd podle Marxe. Jeho definice třídy měla zachytit, že třída je dána více faktory, ne pouze jedním ekonomickým faktorem.

„Warner pojímá studium společenských tříd velmi subjektivně. I když se ve stratifikaci odráží vliv subjektivních i objektivních faktorů, zdůrazňuje Warnerova definice společenské třídy subjektivní faktory, protože jde o to, jak se členové společnosti hodnotí navzájem. Toto hodnocení je subjektivní tím, že je založeno na hodnotách, postojích a názorech, které určují jaká pozice a jaké chování bude ve společnosti považováno za základ prestiže.“¹⁰⁰

Podle Kornhauser ve Warnerově schématu nehraje hlavní roli objektivní pozice, kterou jedinec má na příjmovém žebříčku, ale rozhodující je, jak jeho pozici hodnotí ostatní členové společnosti, a jak se tento jedinec chová i v jiných ohledech. Warner se zaměřil především na to, jakým způsobem je organizován žebříček prestiže, protože společenské vrstvy se tvoří na základě prestižní hodnoty v myšlení lidí. Warner popisuje, jak lidé získávají vyšší status na základě toho, jak je hodnocen jejich životní styl. Z toho vyplývá, že třídy nejsou umělými konstrukcemi, ale jsou skutečné existující entity. Na základě přímého pozorování vypracoval model šesti stratifikovaných společenských tříd.

Ve 30-40. letech minulého století se vytvořila skupina vědců na Harvardské univerzitě, která chtěla zkoumat tzv. kliky, klastry a bloky, zda se nacházejí ve větších sociálních skupinách. Warnerův kolega Elton Mayo se svými studenty v té době prováděli výzkum v továrnách na výrobu elektrických spotřebičů ve Western Electric Company v Chicagu. Sledovali, jaký vliv mají na produktivitu práce pracovní podmínky a neformální vztahy mezi dělníky. Na základě jejich pozorování byli dělníci rozděleni do skupin označených jako „kliky“.

„Kliky jsou dle Warnera a Lunta (1941) neformální uskupení lidí, mezi nimiž byly ustaveny skupinové normy chování a kteří spolu soucítí. Klinka je důvěrná nepříbuzenská skupina, její počet členů variuje od dvou do třiceti lidí. V Yankee City identifikovali 31 typů klik a 6 sociálních tříd.“¹⁰¹

Inspirováni výzkumem v továrně se Warner a jeho kolega Paul S. Lunt zahájili komunitní studii „Yankee City“. Zkoumali třídní strukturu tří obcí Yankee City se 17 tisíci

---

⁹⁹ KORNHAUSER, „Warnerovo pojetí sociální stratifikace“, str. 73-135. In: *Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace*, II. díl, Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967, str. 76

¹⁰⁰ KORNHAUSER, „Warnerovo pojetí sociální stratifikace“, str. 73-135. In: *Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace*, II. díl, Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967, str. 77-78

¹⁰¹ SCOTT, *Social Networks Analysis. A Handbook*, London: Sage 1991

obyvateli, Old City s 10 tisíci obyvateli a Jonesville se 6 tisíci obyvateli. Tyto obce byly vybrány záměrně, protože sociální organizace života byla funkční, vztahy mezi obyvateli nekonfliktní, bydleli tam hlavně starousedlíci a bylo tam několik průmyslových závodů a továren. Měla to být typická americká města.

Kornhauser u Warnerova výzkumu upozorňuje, že kromě běžných údajů jako ke které rodině či církvi jedinec patří, byly použity i údaje jako oblast a typ domu, kde bydlí, jaké má vzdělání, jak se chová apod. Tímto způsobem bylo možné předběžně určit místo jedince ve společnosti. Ale pro konečné zařazení bylo rozhodující, jak jedince hodnotili ostatní, kteří ho např. zařadili do své kliky. Při výzkumu v Jonesvillu byly použity dvě metody – metoda hodnocení účasti (E.P.) a ukazatel charakteristik statusu (I.S.C.).

„Metoda hodnocení účasti je založena na předpokladu, že způsob účasti jednotlivce ve formálních i neformálních skupinách nebo v různých oblastech činnosti je znám a hodnocen lidmi, kteří ho znají.“¹⁰²

Kromě toho, že členové obce znají společenské hodnocení ostatních členů a sdělují ho při rozhovorech pracovníkům výzkumu, obsahuje metoda E.P. ještě pomocné techniky jako je hodnocení na základě souhlasu, statusu, symbolické pozice atd. Technika zařazování na základě souhlasných tvrzení se provádí tak, že respondenti výzkumníkovi sdělí, jaké uznávají společenské třídy. Jeden respondent uvedl, že podle něho existují tyto společenské třídy: 1. společenská třída nebo třída čtyř set (400 rodin), 2. horní střední vrstva, 3. třída pracujících, 4. okraj společnosti a 5. spodina. Jiný respondent uvedl, že podle něho se třídní hierarchie dělí na tři skupiny: 1. Horní skupina (majitelé pozemků, bohatí průmyslníci, příslušníci svobodných povolání), 2. obyčejní chudí lidé (jako on), 3. velmi chudí (chudší než on sám).

Třídní systém společnosti tedy výzkumníci stanovili tak, že se ptali všech členů zkoumané skupiny, označení pak porovnávali a řadili, až vytvořili celkový obraz společenské hierarchie.

Warnerovy výzkumy nejdříve vycházely z myšlenky, že stratifikace je empiricky jednorozměrná, tedy že status individua se usuzuje z prestiže. Warner ztotožňoval status a prestiž. To je ale poněkud zjednodušený pohled na věc. Warner proto později navrhl komplexní ukazatel I.S.C. Ukazatel charakteristik statusu (I.S.C.) je souhrnem dílčích znaků jako zaměstnání, zdroj příjmů, typ domu a místo bydliště. Každý z těchto znaků se řadí do stupnice o sedmi bodech podle závažnosti při určování společenské třídy.

---

¹⁰² KORNHAUSER, „Warnerovo pojetí sociální stratifikace“, str. 73-135. In: *Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace*, II. díl, Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967, str. 81

Kornhauser u Warnera zdůrazňuje, že třídy se liší dvěma způsoby – 1. každá společenská třída má určitý životní styl, ke kterému patří objektivní faktory jako ekonomický příjem nebo postavení v zaměstnání, a subjektivní faktory jako hodnoty a postoje. To můžeme sledovat na spotřebě nebo způsobu trávení volného času. 2. způsob, jak společenská třída lidi omezuje (do jaké rodiny a kliky patří).

Jak respondenti určovali příslušnost ostatních členů obce k určité třídě - nižší třída se rozhodovala podle majetku, střední třída podle majetku a morálky, vyšší třída podle důrazu na ušlechtilý původ a životní styl. Warner zdůrazňuje, že třídní systém má velký vliv na všechny aspekty sociální struktury společnosti.

Jaký je každodenní život v rodinách těchto odlišných tříd? Lidé z vyšších společenských vrstev kladou důraz na určitý životní styl, lidé ze středních vrstev se snaží chovat tak, aby získali hmotný úspěch a mravní uznání, a lidé z nižších vrstev chtějí jen prostě žít a nemají žádné velké ambice.

„Kromě rodiny je hlavní determinantou třídního statusu a kultury – klika. Status člověka se posuzuje podle toho, v jaké společnosti se pohybuje, to znamená podle společenského zařazení jeho kliky. Lidé, kteří touží postoupit ve společenském žebříčku, se musí snažit získat přístup do skupin s vyšším statusem, aby absorbovali kulturu vyšší skupiny a byli do ní přijati za členy. Rodiny a kliky mají velmi úzké třídní rozpětí.“¹⁰³

Kornhauser dále uvádí, že dle Warnera členové vyšších tříd své děti posílají většinou do soukromých škol. Ostatní členové obce využívají veřejné školy, které jsou pro ně kromě vzdělávání jejich potomků důležitým místem, které umožňuje sociální mobilitu, protože škola poskytuje znalosti a dovednosti, jež jsou potřebné při snaze o vzestup na společenském žebříčku. Zároveň je škola místem, kde se setkávají děti s nižším i děti s vyšším statusem, a děti s nižším statusem se učí správnému chování při setkávání s učiteli a s osobami s vyšším statusem. V Yankee City a Jonesvillu působily veřejné školy zanedbaným dojmem, protože majitelé pozemků se tímto způsobem snažili bránit osobám z nižších tříd, aby si sehnaly finanční fondy pro vylepšení škol. Peníze do těchto fondů se většinou získávaly zvýšením daní z majetku, což si majetné třídy nepřály. Nižší společenské třídy tedy měly nedostatečné školní vybavení. Zde vidíme, že vyšší třídy se dokážou úspěšně ubránit nejen zvýšení daní, ale také velmi efektivně blokují možnosti kvalitního vzdělávání u dětí z nižších tříd.

I sami učitelé v Yankee City o děti z nižších společenských tříd méně pečují. A děti na školách v Old City jsou rozděleny do tří skupin, oficiálně vzato na základě schopností, ale ve

---

¹⁰³ KORNHAUSER, „Warnerovo pojetí sociální stratifikace“, str. 73-135. In: *Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace*, II. díl, Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967, str. 91-92

skutečnosti bylo zjištěno, že vysoké společenské postavení vedlo k tomu, že někteří studenti byli umístěni v nejlepší skupině, přestože k tomu neměli potřebné vědomosti.

Podle Kornhauser z Warnerova výzkumu kromě jiného vyplynulo: „Považujeme-li inteligenci za konstantní, klesá procento absolventů středních škol, kteří pokračují ve studiu na vysoké škole, zároveň se sociálně ekonomickým statusem. Proto je pravděpodobné, že mnoho schopných dětí nemůže pokračovat ve studiu proto, že jejich rodiny nemají potřebné finanční prostředky.“¹⁰⁴

Vzdělání se stalo hlavním a nejpoužívanějším způsobem, jak dosáhnout moci a prestiže v americké společnosti. Warner a Low se ovšem domnívají, že i tato cesta už nefunguje jako dříve. Důkazy nejen v Yankee City, ale i z jiných míst ve Spojených státech ukazují, že vzestupná mobilita díky vzdělání se snižuje. Nejvyšší posty v podnicích a továrnách jsou obsazovány příslušníky rodin, kteří už tato místa zastávají. Tyto významné posty se předávají z generace na generaci. „Můžeme, jak se zdá, tvrdit, že vzdělání časem nebude jistou cestou pro toho, kdo hledá úspěch. Je pravděpodobné, že náš třídní systém se uzavírá a mobilita je stále nesnadnější pro ty, kdo jsou na dně společenské hierarchie.“¹⁰⁵

Na závěr této kapitoly můžeme shrnout, že prestiž jako stratifikační dominantu byla nejdříve zdůrazněna Maxem Weberem, a dále ji rozpracoval William L. Warner. Profesi jako stratifikační dominantu bychom našli u Talcotta Parsonse, a moc jako stratifikační dominantu u Ralfa Dahrendorfa.

4.2.3. Nehistorické pojetí tříd Parsonse

Na amerického sociologa Talcotta Parsonse (1902-1979) mělo vliv Weberovské myšlení. Parsonsovo pojetí společnosti je snahou poválečné sociologie vytvořit určitou makroteorii společnosti jako protiváhu marxismu-leninismu, který byl západní sociologií kritizován. Parsonsovým hlavním tématem je udržení společnosti ve stabilním stavu. Za nejdůležitější v sociologii považuje pojem „sociální rovnováha“.

Ve svých úvahách o sociální stratifikaci se pohybuje v rámci poválečných západních teorií a zdůrazňuje dělení společnosti spíše na skupiny podle prestiže a autorit, než podle sociálně-ekonomických faktorů. Parsonsovo pojetí je ovšem abstraktní a nehistorické. Konkrétní zákonitosti vývoje různých společensko-ekonomických formací příliš neřeší.

---

¹⁰⁴ KORNHAUSER, „Warnerovo pojetí sociální stratifikace“, str. 73-135. In: *Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace*, II. díl, Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967, str. 94

¹⁰⁵ KORNHAUSER, „Warnerovo pojetí sociální stratifikace“, str. 73-135. In: *Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace*, II. díl, Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967, str. 97

Parsons se snažil vše objasnit pomocí strukturně funkcionálního přístupu, který byl v jeho době populární, a západní sociologové ho považovali za všeobecnou metodu vhodnou pro objasnění všech společenských procesů. Protože postupovali nesprávným způsobem, nezachycují kvalitativní rozdíly mezi jednotlivými společensko-ekonomickými formacemi. Idea celostnosti společnosti vede k zakrývání rozporů a třídních konfliktů, které jsou s existencí třídních společností objektivně spjaty. Snaha o absolutní stabilitu a neměnnost společenského řádu nebo kultury je nevědecká. Funkcionalisté se snaží dokázat, že pokud dlouhodobě existuje nějaký sociální systém, je ucelený a v rovnováze, tak se automaticky stává ideálním systémem. Těchto rozporů si všiml i Lenin a prohlásil, že funkcionální závislost nemůže nahradit příčinnou souvislost.

Parsons se pokusil o vytvoření dějinného schématu a vývoj společnosti rozdělil na primitivní, přechodné a moderní stádium. Předěly mezi stádii jsou způsobeny změnami hodnotových prvků. Primitivní společnost se přeměnila na přechodnou, což bylo způsobeno vývojem v oblasti jazyka, který je součástí kulturního systému. Přechodná společnost se stala moderní, když došlo ke změnám v oblasti institucionalizace normativního a právního systému. Moderní společnost má rozvinuté státně-mocenské vztahy. Vzorem moderní společnosti jako sociálního systému má být USA. Pro Parsonse není stratifikovaným systémem primitivní společnost, ale pouze přechodná a moderní společnost. Při analýze primitivní společnosti říká, že nejvýraznější změny vznikají, když je rovnocennost statusu příbuzenských skupin narušena. Stratifikaci vymezuje jako uspořádání složek systému do určité stupnice, která znázorňuje prestiž a diference. A z této hodnotové stupnice je pak možné odvodit i jednotlivé třídy. Parsons došel k závěru, že ve vyspělých kapitalistických zemích a v USA jsou tyto společnosti třídní a je v nich vysoká mobilita.

Marx a Engels se nepochybně zapsali do historie společenských věd jako zakladatelé vědeckého socialismu. Klasická politická ekonomie vytvořila základní referenční rámec, na který Marx navázal a zdůraznil, že zájmy jsou strukturovány, struktura výrobních sil v kapitalistické společnosti je reálná, stejně jako třídní konflikt, a nejsou to nahodilé jevy. Marx sociálně ekonomickou výrobní strukturu kapitalistické společnosti chápal jako jednotnou, nedělitelnou entitu. Podrobné analytické prozkoumání této zdánlivě jednotné entity je ale důležité, abychom poznali i proměnné, kterých si Marx nevšiml. Pokud provedeme sociologickou analýzu Marxova konceptu, může se zdát, že třídní konflikt už není tak akutní jako v minulosti a na povrch vyplývá důležitost struktury profesionálních rolí ve společnosti.

Parsons říká, že nejdůležitější struktura moderní společnosti je organizována kolem „práce“, kterou lidé vykonávají v různých oblastech. Má na mysli především např. učitele

nebo vládní úředníky. Rozvinutá dělba práce umožňuje specializaci jednotlivců, a zároveň umožňuje sdílení materiálních i nemateriálních produktů této práce ostatním. Tento soubor strukturálních prvků se nazývá „instrumentálním komplexem“. Obsahuje tři základní prvky – povolání, vlastnictví a směna. Přidělování statusu a proces mobility se týkají spíše jednotlivce, a ne solidárních skupin jako jsou příbuzenské skupiny nebo kasty.

„O třídě v sociologickém smyslu se pak může mluvit jen ve vztahu ke spojení obou základních souvislostí, tj. instrumentálního komplexu a příbuzenství. Třidu pak můžeme definovat jako množství příbuzenských jednotek, jejichž příslušníci mají, co se týče hierarchických souvislostí statusu přibližně stejný status.“¹⁰⁶ Stratifikační hierarchie se vytváří na principu morálního oceňování osob, a týká se šesti hledisek, např. členství v příbuzenských jednotkách, majetek, autorita, moc.

Parsons došel k závěru, že americká společnost je založena na výkonu, podle kterého lidé získávají příjem a prestiž. A předpověděl, že vývoj v americké společnosti směřuje k masivnímu růstu střední třídy.

4.3. Moc jako stratifikační dominanta u Dahrendorfa

Německo-britský sociolog, filosof, politolog a politik Ralf Dahrendorf (1929-2009) byl předním teoretikem sociálních tříd a společenských konfliktů, zajímalo ho téma svobody a autoritářské režimy, kritizoval marxismus. Lidskou svobodu dle jeho názoru nejvíce ohrožuje dogma, tím má na mysli monopol na názory, který má jedna skupina, nebo ideologie a není rozhodující, zda je komunistická nebo fašistická. Společnost i jednotliví občané se mají snažit být příznivě nakloněni změnám, přestože pro ně může být uzavřený svět s jednou ideologií mnohem pohodlnější. Byl zastáncem osvícenecké myšlenky svobodné společnosti, ale uvědomoval si i určitá omezení.

Dahrendorf požaduje absolutní otevřenost vůči změnám, čímž se zapsal mezi největší obránce politického liberalismu v moderních evropských dějinách. Moderní stát má být sociální i liberální. Měly na něho velký vliv i rodinné události, kdy jeho otec byl za své politické názory zatčen státní policií a uvězněn. Problémy společnosti chtěl lépe pochopit studiem sociologie v Londýně, kde se setkal také s filosofem rakouského původu Karlem Popperem (1902-1994). Většina tehdejších sociologů prosazovala harmonii a poklidné řešení konfliktů, zatímco Dahrendorf trval na tom, že společenské spory jsou potřebné a mají svou vnitřní kvalitu.

---

¹⁰⁶ Kolektiv autorů, Talcott Parsons: Studie o sociální stratifikaci, Praha: Univerzita Karlova 1970, str. 10

V ideálním případě je občanská společnost tvořivým chaosem. Sociální konflikty jsou přirozenou součástí vývoje a jsou hybnou silou společnosti. Nemá smysl tyto konflikty potlačovat, nebo je zakrývat. Do akademické oblasti vstoupil svým dílem *Sociální třídy a třídní konflikt v průmyslové společnosti*, vydaným v němčině v roce 1957.

Již v úvodu knihy Dahrendorf upozorňuje na možnou zaměnitelnost pojmu vrstva a třída, což značně komplikuje situaci těchto pojmů ve společenských vědách: „Vrstva je deskriptivní pojem pořádku. Pojem třída naproti tomu je analytické kategorie, která může být smysluplná jen v návaznosti na třídní teorie. Třídy jsou z určitých strukturálních podmínek vycházející zájmové skupiny, které zasahují do sociálních konfliktů a přispívají ke změně sociálních struktur. Zmatení/popletení těchto dvou pojmů a oblastí v novější sociologii je dokonalé.“¹⁰⁷

Podobné nejasnosti se vyskytují i u pojmů stav a třída: „Rozdíl mezi stavem a třídou není tak výrazně jednoznačný, jak se obvykle uvádí.“¹⁰⁸

A těmito úvahami se dostáváme až do současnosti, kdy pojem třída začíná být zpochybňován a mnoho sociologů si klade otázku, zda tento pojem ještě vůbec má své místo v moderní kapitalistické společnosti 21. století? O těchto pochybnostech bude více v kapitole 4.5.

Dahrendorf se podrobně zabýval sociálním rozvrstvením německého národa. Stavovská společnost byla nahrazena státem. Státní občan má důležitou roli v moderním státu. Existují dvě formy sociální nerovnosti: 1. produktivní nerovnost, jedná se o zárodek společenských konfliktů a změn ve společnosti, tato nerovnost souvisí s třídami a zápasem o moc. 2. nerovné rozdělování statků, kterými mohou být občané odměňováni, např. příjem, prestiž, vzdělání a moc.

„Společenský systém rozdělovací nerovnosti nazýváme sociální rozvrstvení. Není však sociální rozvrstvení dnes, ve společnosti nadbytku, rovněž překonaná myšlenka? Nebyla to dokonce překonaná myšlenka již před třiceti, čtyřiceti lety?“¹⁰⁹

Dahrendorf nevidí hlavní důvod třídního konfliktu jen ve vlastnictví výrobních prostředků jako Marx. Vlastnictví výrobních prostředků je jen jednou formou moci. Lidé chtějí získat podíl na moci, což je podle Dahrendorfa zdrojem třídního konfliktu, který je politický nebo průmyslový.

---

¹⁰⁷ DAHRENDORF, *Soziale Klassen und Klassenkonflikt*, Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag 1957, str. 9

¹⁰⁸ GEIGER, „Rozvrstvení“. In: *Vědecké informace ústavu marxismu leninismu pro VŠ*: Praha 1965, str. 107

¹⁰⁹ DAHRENDORF, *Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace I. díl*, Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967, str. 90, In: *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*, Mnichov 1965, str. 94-115

Dahrendorf se nad tématem zamýšlí podrobněji a dochází k názoru, že sociální rozvrstvení opravdu existuje a to v předmoderních i moderních společnostech. Ve dvou případech se ale občanská práva a rozdíly ve statusu mohou dostávat do konfliktu. První případ, když někteří lidé zastávají vysoké státní pozice, díky kterým mají společenskou moc a mohou omezovat občanská práva jiných lidí. Jedná se tedy o monopolní vlastnictví a charisma. Druhý případ se týká konce stupnice rozvrstvení.

V roce 1963 provedl německý Institut pro Demoskopii výzkum, kdo jsou hlavní živitelé německých domácností. „Struktura příjmů potvrzuje všeobecné pozorování, které německý sociolog Karl M. Bolte pojal graficky tak, že mluví o přeměně obrazu rozvrstvení z formy pyramidy ve formu cibule. Zatímco v minulosti byl velký počet lidí na úpatí stupnice sociálního rozvrstvení, nachází se dnes tento velký počet uprostřed.“¹¹⁰

V rámci německých výzkumů je asi nejpracovanější model německého sociologa Erwina K. Scheucha, který se ptal reprezentativního výběru osob na jejich povolání (jeden aspekt), hospodářské postavení (čtyři aspekty) a kulturní úroveň (čtyři aspekty). Následně provedl bodové hodnocení těchto devíti aspektů a vyšel mu komplexní index. Podle tohoto indexu osoby zařadil.

Vidíme tedy několik modelů sociálního rozvrstvení v Německu a můžeme si všimnout, že modely se liší. Neexistuje pouze jeden model, který by byl respektován a využíván všemi výzkumníky.

Dahrendorf se domnívá, že nárokům pro analýzu sociálního rozvrstvení německé společnosti nejlépe odpovídá model dánského sociologa německého původu Theodora Geigera¹¹¹, u kterého byl patrný silný marxistický akcent. Ten vycházel ze statistiky povolání z roku 1925. Analýzu udělal ve třech krocích. Nejprve provedl rozlišení povolání podle ekonomického postavení na tři základní kategorie – kapitalistická, střední, proletářská. Potom zkoumal sociální vrstvy jako je např. střední stav a proletariát. Než přešel k třetímu kroku, zvolil jako východisko psychologickou kategorii „mentalitu“. Nakonec Geiger německou společnost rozdělil do pěti vrstev - kapitalisté 0,92 %, starý střední stav 17,77 %, nový střední stav 17,95 %, proletaroidní 12,65 %, a proletariát 50,71 %.

„Pojem vrstvy, jež vypracoval Theodor Geiger, je určen myšlenkou, že sociální vrstvy jsou skupiny se společnou sociální mentalitou, od kterých proto také můžeme vždycky očekávat zvláštní hospodářské a politické chování. V tomto smyslu tvoří vrstvy reálná

---

¹¹⁰ DAHRENDORF, Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace I. díl, Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967, str. 92, In: *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*, Mnichov 1965, str. 94-115

¹¹¹ Theodor Geiger se ve svém článku *Panik in Mittelstand* v roce 1930 snažil vysvětlit, proč německá střední třída podporovala nástup nacismu - obávala se ztráty svého statusu.

seskupení, i když je třeba vědět, že jsou uvnitř diferencovány a že na svých hranicích splývají se skupinami sousedními.“¹¹²

Pojem mentality vrstev je zajímavý, ale místo pouze sociálně-ekonomického chápání, měl Geiger možná dát větší důraz i na politické a kulturní faktory.

Jaké jsou vrstvy německé společnosti v šedesátých letech 20. století? Na vrcholu společnosti je 1% elit. Tato vrstva je málo soudržná a má malou objektivní solidaritu. Největší pozornost je třeba věnovat služebné třídě 12%, což jsou profesí byrokraté. Je to část nového středního stavu – netechničtí úředníci a správní zaměstnanci. V této třídě je vyžadována maturita nebo akademické vzdělání. Pojem „služebná třída“ pochází od rakouského sociologa Karla Rennera.

Mentalita úředníků podle Geigera: „Není to žádná třída, sotva stav, ale – zejména v našem byrokraticky zatíženém německém světě – téměř kasta..... Členové služebné třídy jsou původní hledači statusu; od nich se přenesl zvyk na téměř všechny vrstvy.“¹¹³

Byrokracie má hierarchickou strukturu a tvoří pyramidu. Panuje zde individuální konkurence, a neexistuje kolektivní solidarita. Samozřejmě jen někteří řadoví úředníci se mohou dostat až na vrchol.

Dále německou společnost tvoří střední stav 20%, falešný střední stav 12%, dělnická elita 5%, vrstva dělníků 45%, a dolní vrstva 5%.

Do falešného středního stavu patří především dělníci terciárních odvětví, pro které jsou typické stereotypizované sociální situace a neustále se opakující konverzace s podobným obsahem, např. prodavačka, průvodčí, listonoš, číšník. Jako „střední stav“ tuto skupinu nazýváme podle jejího vědomí. Toto sociální uvědomění je sice falešné, nemá žádný reálný základ, ale sociologové by ho měli brát v úvahu. Členové falešného středního stavu nejsou samostatní, čímž se liší od starého středního stavu.

Dělnická elita je centrem, kde se rodí vůdcové dělnického hnutí, a jedná se především o jedince tíhnoucí k politickému radikalismu. Tito lidé, pokud získají úřady a vliv, se rychle přizpůsobí své nové roli. Vyučení, kteří mají svou profesi, se sami počítají ke střednímu stavu a snaží se napodobovat středostavovský životní styl. Dolní vrstva se skládá z trvale nezaměstnaných, tuláků, recidivistů a pologramotných, tzv. sociálně opovrhovaní, nebo lumpenproletariát. Podle Dahrendorfa tato vrstva nemá společnou mentalitu.

---

¹¹² DAHRENDORF, Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace I. díl, Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967, str. 99-100, In: *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*, Mnichov 1965, str. 94-115

¹¹³ DAHRENDORF, Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace I. díl, Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967, str. 105-106, In: *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*, Mnichov 1965, str. 94-115

Někteří nemarxističtí sociologové, jako např. Dahrendorf, tedy chápou třídy jako skupiny lidí, které se liší podílem na moci. Moc je hlavní stratifikační dominanta, která podle tohoto německo-britského sociologa rozhoduje o tom, jak budou lidé zařazeni v třídní hierarchii.

4.4. Machoninův výzkum v českém prostředí

V šedesátých letech 20. století se významný český sociolog Pavel Machonin (1927-2008) spolu s dalšími odborníky pokusil o oživení české sociologie. Machonin se nespokojil s ideologickými tvrzeními a začal zkoumat, jak opravdu vypadá struktura české společnosti.

Navazoval především na myšlenky amerického sociologa Talcotta Parsonse, který tvrdil, že společnost je sociálně stratifikovaná, tedy hierarchicky rozdělená na různé sociální pozice a to podle toho, jak důležité jsou funkce těchto sociálních pozic pro sociální systém. O tom, která funkce je více či méně důležitá rozhodují kulturní zvyky, tradice a normy dané společností.

Machonin vedl řadu výzkumů v šedesátých letech, jeho koncepce ale byla odsouzena jako nepřijatelná. V době normalizace měl nucenou pauzu, a ve své práci pokračoval po roce 1989, kdy se aktivně zapojil především do výzkumů sociální stratifikace, sociálních nerovností a soudržnosti společnosti.

V roce 1967 Machonin s kolegy (sociologové Miloslav Petrušek, Věra Rollová, Jiří Večerník a další) provedli výzkum vertikální sociální diferenciací a mobility obyvatelstva v Československu. Jeho výsledky byly publikovány v roce 1969 na Slovensku v knize *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Byla to jediná studie o mobilityních procesech naší socialistické sociální struktury po druhé světové válce. Tato kniha byla silně ideologicky kritizována s odůvodněním, že v ní byl porušen marxisticko-leninský přístup. Řada autorů argumentovala, že v socialistické a netržní společnosti se žádná meritokratická¹¹⁴ stratifikace rozvinout ani nemohla. A např. o existenci nové třídy se zmiňovalo jen pár nejodvážnějších autorů jako Milovan Džilas nebo Lubomír Brokl.

Statistický úřad v roce 1967 vybral náhodným výběrem výběrový soubor 13.215 hlav domácností (mužů). Byly shromažďovány i klíčové údaje o manželkách nebo družkách dotazovaných mužů. Výzkum ukázal, že sociální postavení žen v českých zemích je výrazně nižší než postavení mužů. Dále bylo zjištěno, že v roce 1967 byl průměrný index sociálního

---

¹¹⁴ ABZ Slovník cizích slov: Meritokracie - vláda nejschopnějších odborníků.

statusu ekonomicky aktivních obyvatel na Slovensku nižší, než v českých zemích, což odpovídalo skutečným poměrům tehdejší makrosociální reality. „Rozdíly obou částí republiky byly v roce 1967 tak velké, že nás nutí uvažovat o Čechách a Slovensku jako o dvou relativně samostatných sociokulturních oblastech.“¹¹⁵

Ke zkoumání socialistické společnosti byly použity některé nové přístupy (G. E. Lenski), které navazovaly především na Webera. Výzkumníci použili koncept multidimenzionálního, vícerozměrného sociálního statusu. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků bylo téměř nulové. Výzkum se snažil zohlednit aspekty materiální, sociální i kulturní. Machoninův stratifikační výzkum tedy pojímá třídy jako produkt více faktorů.

„Bylo zjištěno, že zprůměrovaný souhrnný multidimenzionální statusový index postihuje určitou stránku sociální reality, a to mnohem výrazněji a přesněji, než apriorní třídní klasifikace ekonomického postavení, jak v jemném členění, tak i v redukované podobě.“¹¹⁶

Redukovaná podoba obsahovala schéma: 1. duševně pracující, 2. dělníci, 3. nezemědělní družstevníci, 4. družstevní rolníci a 5. samostatně činní. Toto dělení pracujících zohledňovalo tehdejší často využívaný marxisticko-leninský přístup. Dělníci a družstevní rolníci byli považováni za nejdůležitější, zatímco inteligence byla chápána jen jako nespolehlivá servisní vrstva.

Výzkumníci se museli vypořádat s řadou problémů: „Dořešení vztahu statusu individuálního a statusu rodiny, rozšíření zkoumání statusu z ekonomicky aktivní na celou populaci, vztah objektivního statusu a jeho vnímání, otevřenost a uzavřenost statusových seskupení z hlediska mezigenerační mobility, atd.“¹¹⁷

Při výzkumu se ukázaly dva důležité faktory. Na prvním faktoru se podílely tři statusové dimenze: 1. vzdělání, 2. složitost práce a 3. kulturnost životního stylu. První faktor vystihuje meritokratickou stratifikaci tehdejší česko-slovenské společnosti. Na druhém faktoru se podílejí dvě dimenze: 1. účast na řízení a 2. příjem. Druhý faktor postihuje diferenciaci třídní povahy. To znamená, že za státního socialismu skutečně existovalo rozdělení mocenského postavení mezi vysokými funkcionáři a řadovými politicky neangažovanými pracovníky.

Machonin zde připomíná názor německo-britského sociologa Ralfa Dahrendorfa, který pojem třídy rozšiřuje i na ekonomické a politické panství, a teorii nové třídy jugoslávského politika Milovana Đilase, který takové mocensko-příjmové oddělení dvou skupin chápe jako

---

¹¹⁵ MACHONIN a kol., Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace, Bratislava: Nakladatelstvo Epoque 1969, str. 88

¹¹⁶ MACHONIN, Česká společnost a sociologické poznání, Praha: ISV nakladatelství 2005, str. 98

¹¹⁷ MACHONIN, Česká společnost a sociologické poznání, Praha: ISV nakladatelství 2005, str. 105

třídní. V socialistické společnosti byly třídy vytvářeny dělbou moci, a nikoliv na základě vlastnictví výrobních prostředků, jak bylo charakteristické pro kapitalistickou společnost.

Z empirických zjištění vyplynulo, že tehdejší socialistická společnost mnohými charakteristikami vůbec neodpovídala tomu, co bylo v té době považováno za typický socialismus: „V sociální struktuře Československa došlo k protikladné, konfliktotvorné situaci střetu dvou dominantních typů sociálního uspořádání: rovnostářsko-totalitně byrokratického a výkonově meritokraticko-demokratického. Dalo by se také říct: státního socialismu a socialismu reformního.“¹¹⁸

V roce 1998 vedoucí političtí představitelé prohlásili, že se naše bývalá socialistická republika už definitivně přetransformovala na společnost kapitalistickou. Ke změnám opravdu došlo, ale tržní principy a liberalismus byly nesprávně zakotveny. Nebyli jsme schopni kultivovaným způsobem vyřešit nové problémy ekonomické, sociální i politické, a proto u nás nedocházelo ke zdravému ekonomickému růstu a narůstala třídní polarizace. Na závěr této kapitoly tedy musíme konstatovat, že Česká republika se nestala moderní kapitalistickou společností s výkonnou ekonomikou jako např. Německo. A stejně jako nebylo možné naši socialistickou společnost v roce 1967 jednoduše zařadit do marxistického modelu, nelze ani současnou postsocialistickou společnost zařadit do modelu liberálního.

---

¹¹⁸ MACHONIN, Česká společnost a sociologické poznání, Praha: ISV nakladatelství 2005, str. 122

4.5. Pochybnosti o třídách v moderní společnosti

Pojem třída, zaměnitelnost pojmu třída a vrstva, nejednoznačný rozdíl mezi třídou a stavem, to už řešili a promýšleli stovky autorů. V posledních letech se těmito tématy zabývají především sociologové. Pojem třída ale stále nemá svou jasnou definici. Třídy nelze pevně sociologicky či vědecky uchopit, ale spíše jsou formovány a přetvářeny různými historickými, ekonomickými, společenskými, sociálními a politickými vlivy.

Na začátku devadesátých let 20. století ve světové sociologii proběhla diskuse, která se dá vysledovat i v odborných sociologických časopisech (např. *International Sociology*), zda je dnes možné ještě hovořit o třídách? Odborníci se neshodli, někteří autoři tento pojem obhajovali, jiní autoři naopak tvrdí, že pojem „třída“ byl často definován různě nebo dokonce rozporně, proto bude nejlepší ho úplně přestat používat.

Nejde o nové pochybnosti, diskuse na toto téma už probíhá od roku 1959, kdy americký sociolog Robert Nisbet prohlásil, že význam tříd klesá. V rámci této diskuse se vyjádřili Dahrendorf, Giddens, Goldthorpe, Tourraine, Wright a mnoho dalších. Někteří tyto snahy dokonce označili za „pseudodiskuse“, jiní za „sterilní potyčky“¹¹⁹. Ale problém byl v tom, že vzhledem k nejasnosti pojmu třída měli různí autoři různá teoretická východiska, která nebylo možné komparovat. Nejedná se jen o slovní přestřelky v akademickém prostředí. Problémy jsou mnohem hlubší, než je na první pohled patrné. Zcela samozřejmě se dnes provádí mezinárodní komparace, kde se občas porovnává neporovnatelné, protože vycházejí z mylného předpokladu, např. že pracovní, tržní a statusové faktory jednotlivých profesí jsou všude stejné.

Socioložka Jadwiga Šanderová k tomu říká: „Diskusi lze v zásadě charakterizovat jako spor o to, zda jsou třídy ve vyspělém kapitalismu alespoň potenciálními kolektivitami (mají-li jejich představitelé společný zájem, kterého si mohou, ale nemusí být vědomi), nebo jsou-li dnes klasické třídy spíše sociálními kategoriemi.“¹²⁰

Odborná diskuse na toto téma ještě neskončila a odborníci se prou i nadále. Analyzovat sociální strukturu společnosti má význam i proto, abychom viděli, jak ovlivňuje mentalitu lidí a jejich politické názory, a jak to souvisí s třídní příslušností. Jak by tedy řekl Marx, budeme analyzovat „třidu pro sebe.“

A k jaké proměně tříd mezitím reálně došlo? Tradiční společnost, která byla chudá, se podobala pyramidě. Většina moderních bohatých západních společností měla formu cibule,

---

¹¹⁹ LEE, „Class as a Social Fact“. *Sociology* 28, 1994, str. 397-416

¹²⁰ ŠANDEROVÁ, „Nesnáze s pojmem společenská třída“. *Sociologický časopis* 31, Praha 1995, str. 62

to znamená, že chudých i bohatých je málo a nejvíce je těch, které bychom mohli nazvat střední vrstvy. V posledních letech jsme ale svědky toho, že bohatí bohatnou, spodní chudá třída masově narůstá, střední třída zeslabuje, chudne a propadá se dolů. Společnost připomíná „přesýpací hodiny“¹²¹. Dochází k oslabení střední třídy, možná bychom dokonce mohli říct, že „střední třída mizí“. Sociolog Jan Keller to vystihuje slovy: „Když výtah sjíždí dolů“.¹²² Dříve se objevovaly úvahy o zburžoaznění dělníků, zatímco dnes jsme svědky proletarizace středních vrstev, přičemž právě ty byly doposud hlavní silou podpírající sociální stát a stabilizovaly celou společnost.

„Zcela vespod vyspělé společnosti nalézáme dnes už přibližně 20% francouzské populace¹²³, která žije víceméně vně stabilního zaměstnání... Nad vrstvou sociálně vyloučených se stále drží masa zhruba 40% francouzské populace složená převážně z dělníků a zaměstnanců ... jejich vyhlídky jsou nevalné. Žijí v trvalé nejistotě.“¹²⁴

V současném globalizovaném světě dochází ke stále hlubší krizi sociálního státu, kolabuje světová ekonomika, systém sociálního zabezpečení i důchodový systém. V krizi se ocitá stát, trh práce i rodina. Sociologové na tyto tendence reagují mimo jiné i přehodnocením pojmu třída. Nad tím, zda třídy ještě existují nebo ne, se zamýšlí i francouzský sociolog Pierre Bourdieu, když hovoří o „třídách na papíře“, a německý sociolog Ulrich Beck třídy nazývá „zombie kategoriemi“.

4.5.1. Třídy na papíře Pierra Bourdieu

Francouzský sociolog a antropolog Pierre Bourdieu (1930-2002) začínal své odborné působení jako etnolog v Alžíru. Pak se vrátil do Paříže a zkoumal školský systém a jeho vliv na společnost. Zajímalo ho, jakým způsobem se školský systém podílí na tvorbě společenského rozvrstvení a sociální nerovnosti. Francouzský školský systém měl po 2. světové válce tendenci se více otevírat a umožnil dosáhnout vzdělání více lidem. Ale přesto se třídní nerovnosti dále reprodukovaly.

Bourdieu patří k proudu kritické (angažované) sociologie a byl zaměřen silně empiricky. Tradiční sociologické pojmy „sociální pole, habitus, kapitál nebo třída“ dále rozvíjel. Vytvořil novou sociologickou teorii, kterou nazval „teorie jednání“. Tvrdí, že třídy jsou ovlivněny více faktory, nejen ekonomicky. „Pojem habitus funguje jako třídně vštípená

---

¹²¹ Francouzský sociolog Alain Lipietz napsal v roce 1998 knihu *Přesýpací hodiny*.

¹²² KELLER, Soumrak sociálního státu, Praha: Slon 2005, str. 126

¹²³ Keller má k Francii vřelý vztah, často a rád o ní píše.

¹²⁴ KELLER, Soumrak sociálního státu, Praha: Slon 2005, str. 127-128

strukturující struktura, která zajišťuje koherenci v denních praktikách životního stylu a hodnocení a současně slouží jako diferenciacní systém.¹²⁵ A dále: „Habity představují schémata vnímání, myšlení a jednání, která jsou společná všem členům téže skupiny nebo třídy.“¹²⁶

Bourdieu při analyzování sociálně třídní struktury přisuzuje hlavní význam pojmu kapitál, přesněji řečeno „kapitály“ (v množném čísle). Jsme zvyklí tento pojem chápat spíše ekonomicky jako peněžní a věcné prostředky. Bourdieu obsah pojmu rozšiřuje a říká, že existují čtyři druhy kapitálu, které jsou mezi lidmi rozděleny nerovnoměrně: ekonomický, sociální, kulturní a symbolický. Koncept kapitálů moderní sociologové používají čím dál častěji a nahrazují tak přirovnání společnosti k „pyramidě“ či „cibuli“.

Ekonomickým kapitálem (v původním slova smyslu jako u Marxe) jsou různé formy materiálního bohatství, které ale samo o sobě nestačí a je důležité, aby se tento ekonomický kapitál spojil ještě s kapitálem sociálním a kulturním. Kulturním kapitálem je především vzdělanostní kapitál. Kulturní kapitál existuje ve formě knih, cenných obrazů apod. V moderních západních společnostech má kulturní kapitál vyšší hodnotu než kapitál sociální. Tento kulturní kapitál neslouží jen pro kulturní či vzdělanostní obohacení svého nositele, ale lze ho proměnit i na ekonomický kapitál (vědec přednese odborný příspěvek na konferenci a dostane za to peníze).

Sociálním kapitálem je souhrn sociálních vztahů, souhrn sociálních kontaktů. Sociální kapitál jsou naše vztahy k ostatním lidem, které můžeme využít ve svůj prospěch, od kterých můžeme dostat pomoc, jsou to různé známosti, kontakty, konexe¹²⁷.

Symbolický kapitál je symbolickým vyjádřením všech tří druhů kapitálů, které jsme právě uvedli. Je to vlastnictví určitých předmětů vyjadřující, ke které třídě patříme, jsou to diplomy, vyznamenání, nebo statusové symboly (např. provozování určitých sportů-golf, značkové oblečení, luxusní auto). „Soupeření mezi skupinami v prostoru životních stylů je skrytou, byť základní dimenzí třídního boje.“¹²⁸

Bourdieu chápal společnost jako prostor antagonistických pozic, které ovlivňují jednotliví aktéři. Mezi nimi probíhá neustálý symbolický boj o nejvýhodnější pozice v sociálním prostoru. Sociální život se odehrává v souvislostech různých sociálních polí. U moderní společnosti se jedná např. o politické pole, byrokratické pole, umělecké pole,

---

¹²⁵ BOURDIEU, La distinction. Critique sociale du jugement, Paris: Editions de Minuit 1979, str. 191

¹²⁶ BOURDIEU, Entwurf einer Theorie der Praxis auf der ethnologischen Grundlage der kabyllischen Gesellschaft, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1976, str. 187

¹²⁷ ABZ Slovník cizích slov: Konexe – vlivná spojení, styky, výhodné známosti.

¹²⁸ WACQUANT, L. Pierre Bourdieu, *Biograf* 27, 33. odstavec

akademické pole. Intelektuálové mezi sebou soupeří o pozice v poli, a jsou hybnou silou pokroku. Bourdieu zdůrazňuje význam intelektuálního trhu, prodávání intelektuálních produktů (odborných knih) a vytváření produktů pro tento trh.

„S ustavením sociálního prostoru, oné neviditelné skutečnosti, kterou nelze ukázat ani si na ni sáhnout, se zároveň otvírá možnost ustavit teoretické třídy. A to třídy pokud možno homogenní ze dvou hlavních hledisek, z hlediska praktických činností a z hlediska vlastností z nich plynoucích..... Takováto klasifikace, právě proto, že je platná, vede však zároveň k nebezpečí, že mohou být teoretické třídy, fiktivní seskupení, existující pouze na papíře a z čistě intelektuálního rozhodnutí badatele, považovány za třídy skutečné.“¹²⁹

Třídy na papíře se mohou stát skutečnými třídami, které jsou v marxistickém duchu aktivní a jednající, jen mobilizující politickou práci, která je vytvoří. Existence skutečných tříd jak v teorii, tak v praxi, je ale sporná. Existují tedy třídy reálně, nebo jen na papíře? Bourdieu se domnívá, že třídy jsou objevovány ve stratifikačním výzkumu a vlastně neexistují, ale ve vyhrocené situaci se mohou znovu objevit.

4.5.2. Zombie kategorie Ulricha Becka

Významný německý sociolog Ulrich Beck, který se narodil roku 1944 v Polsku, je mezinárodně uznávaným odborníkem. Zpopularizoval pojem „druhá moderna“ a „reflexivní modernizace“.

Becka zaujalo téma globalizace, jejími dopady na společnost dochází k určitým změnám, a především k prohloubení sociální nerovnosti a individualizaci. Zajímá ho také individualizace pracovního trhu a ekologie. Tvrdí, že svět se stal společností rizika - rizikovou společností (*Risikogesellschaft*)¹³⁰. Soudobá společnost produkuje rizika nepředstavitelných rozměrů. Hlavním rysem současných rizik je jejich nezvladatelnost a neviditelnost. „Tato nebezpečí se stávají černými pasažéry normálního konzumu. Cestují s větrem a vodou, skrývají se ve všem, a s tím, co je k životu nejnnutnější – se vzduchem, který dýcháme, s potravou ... překonávají všechny jinak tak přísně kontrolované ochranné zóny moderny.“¹³¹ Tím má na mysli, že ekologická rizika, která byla způsobena touhou bohatých po ještě větším zisku, produkují rizika, jež mohou zasáhnout chudé i bohaté, protože např. smog nerespektuje

---

¹²⁹ BOURDIEU, Teorie jednání, Praha: Karolinum 1998, str. 17-18

¹³⁰ Kniha v poprvé vyšla v roce 1986, kdy došlo k výbuchu v Černobylu, a byla vnímána jako prorocství. Beck upozorňuje na globální rizika, možné ekologické katastrofy, na všudypřítomné ohrožení, kterému nelze uniknout.

¹³¹ BECK, Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně, Praha: Slon 2004, str. 11

hranice států a nezastaví se ani před obytnou oblastí pro ty nejbohatší.

První moderna byla klasická industriální společnost 19. století, jak ji popsal Marx. „Jedním z pilířů této společnosti je stavovsky založená třídní struktura, druhým je instituce rodiny. Industriální společnost 19. století byla z tohoto pohledu vlastně společností polomoderní.“¹³²

Druhá moderna je současná společnost, kdy došlo k radikalizaci řady jevů (rozvoj individualismu – rozpad společnosti na individua). Hodně z těchto věcí bylo už předtím, ale bylo to brzděno některými tradičními institucemi.

Beck se domnívá, že dnešní rizikové společnosti už nejsou třídními společnostmi, protože „eskalátorový efekt“ mění strukturu tříd. Beck třídy ale ještě definitivně neodepisuje a klade si otázku: „Je to konec tříd, nebo začátek nového, netradičního formování tříd?“¹³³

Beck tvrdí, že ve vyspělých zemích došlo k „eskalátorovému efektu“, došlo k těmto změnám – třídní rozdíly po 2. světové válce zůstaly, ale celá společnost vyjela výše v blahobytu, takže nyní mají třídy celkově vyšší životní úroveň. Třídní rozdíly se dnes odehrávají na mnohem vyšší životní úrovni, než předtím, proto nejsou pociťovány tak palčivě. Nicméně Beck říká: „To, co včera a dnes třídy individualizovalo, může zítra nebo pozítří v jiných rámcových podmínkách – např. při radikálně se vyhrcojících nerovnostech (masová nezaměstnanost) opět vyústit v nové procesy formování tříd, které však už nemohou být chápány tradičně a přepokládají individualizaci, již bylo mezitím dosaženo.“¹³⁴

Tak se struktura tříd postupně proměnila a dnes to jsou pouze „zombie kategorie“. Právě individualizace dělá z tříd zombie kategorie. V první moderně se třídy chovaly jako velké sociální skupiny, které mají svou ideologii, své ochranné a zájmové organizace (odborníky), své vzdělávací organizace, svou kulturu. To se ale ve druhé moderně rozpadá a třídy přestávají fungovat jako velké skupiny. Druhá moderna zlikvidovala přežitky stavovské společnosti.

Třídy jsou mrtvé, ale jsou uměle ožívovány sociology, kteří stále dělají stratifikační výzkum a tím třídy ožívují. Příslušnost ke třídě určují statistické operace, ne reálný život, třídy dnes reálně neexistují. Podle Becka třídy existovaly v první moderně, a ve druhé moderně se rozpadají v důsledku individualizace.

Tuto kapitolu zakončíme úvahou amerického lingvisty a filosofa, politického aktivisty Noama Chomského (nar. 1928), že mocenské globální elity tato rizika (a nejnáléhavější je

---

¹³² ŠUBRT, „Druhá moderna a její rizika: Ulrich Beck“. In: *Soudobá sociologie I*. Praha: Karolinum 2007, str. 217

¹³³ BECK, Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně, Praha: Slon 2004, str. 151

¹³⁴ BECK, Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně, Praha: Slon 2004, str. 133

podle něho hrozba teroristického útoku) mohou využít ve vlastní prospěch, protože ve veřejném diskurzu záměrně vyvolávají nejistotu, strach a obavy, a tak mohou s lidmi snadněji manipulovat a upevňovat své vlastní třídní pozice. Třídní boj může probíhat i takto nenápadně a jakousi neviditelnou formou.

5. Závěr

Tato diplomová práce se zaměřuje na sledování vývoje uvažování o společenských třídách. V různých typech společností existují různé typy stratifikace, které se v rozdílných historických etapách projevují odlišně. S faktem, že uvnitř jednoho společenství jsou různá uskupení, která se liší svým nerovným postavením, se setkávají lidé různých kultur a civilizací od pradávna. Nejznámější příklady představují otrokářská, kastovní, stavovská a třídní společnost. Předmoderní společnost byla stavovská a v jejím prostředí, jak ukazuje německý historik Reinhart Koselleck, se objevují pojmy „stav, status a třída“, které se pak stanou základními prvky, se kterými začne pracovat politická ekonomie a po ní další sociální a humanitní disciplíny.

Pojem „třída“ začali podrobněji rozvíjet představitelé klasické politické ekonomie Adam Smith a David Ricardo. Od 18. století ho používali francouzští historikové A. Thierry, F. P. G. Guizot a F. A. M. Mignet, kteří byli pod vlivem zkušeností s Velkou francouzskou revolucí, kterou popisovali jako boj mezi hlavními společenskými třídami. A pojem třída se objevuje také v dílech utopických socialistů francouzského hraběte Henri de Saint-Simona, Francouze Charles Fouriera a britského sociálního reformátora Roberta Owena.

Tento pojem se pak stal klíčovým u německého myslitele Karla Marxe. Na Marxe navázali V. I. Lenin a J. V. Stalin, který zavedl pojem „neantagonistických tříd“, a tato marxisticko-leninská ideologie sehrála důležitou roli při formování takzvané socialistické společnosti. Jugoslávský revizionista a marxistický teoretik Milovan Đilas analyzoval východoevropské komunistické systémy, a ukázal, že socialismus vytvořil novou vládnoucí třídu.

Marx se domníval, že odhalil skrytou logiku dějinného vývoje, která se vyvíjela od archaické, přes třídní, a nakonec by vedla k beztřídní společnosti. Marxovo pojetí tříd je dodnes považováno za důležité a je diskutováno. V sociologii se ale postupně prosadil spíše pojem sociální stratifikace, neboli rozvrstvení. Nemarxistické pojetí tříd a stratifikace ovlivnil německý sociolog, historik, právník a ekonom Max Weber, který třídy definuje podle tržních šancí a odlišuje je od stavovských (statusových) a mocenských skupin.

Další významný krok ve stratifikaci udělali rusko-americký sociolog a teoretik kultury P.A. Sorokin, americký sociolog a antropolog W. L. Warner a americký sociolog Talcott Parsons, kteří sociální stratifikaci chápali jako vícerozměrný jev, který můžeme v sociologických průzkumech zachytit jako syntetické nebo-li multidimenzionální statusy. Jiné pojetí představuje německo-britský sociolog, politolog a filosof Ralf Dahrendorf, který vidí třídy spíše jako velké skupiny lidí soupeřící o podíl na moci.

V našem prostředí se významnou postavou stratifikačního výzkumu stal sociolog Pavel Machonin, který získal světové uznání, a který navázal především na Parsonse. Machoninův stratifikační výzkum pojímá třídy jako produkt více faktorů. Jeho výzkum ale probíhal v době, která mu nepřála, kdy po invazi vojsk Varšavské smlouvy byl jeho výzkum odmítnut a byla snaha vrátit se k marxisticko-leninskému pojetí tříd a to nejen v ideologii, ale i v samotné sociologii.

V devadesátých letech 20. století proběhly ve světové sociologii diskuse, zda jsou třídy pasé a toto je reflektováno i v dílech dvou předních sociologů, francouzského sociologa a antropologa Pierre Bourdieu, který hovoří o „třídách na papíře“, a nelze zapomenout ani na populárního německého sociologa Ulricha Becka, který označuje třídy jako „zombie-kategorie“.

V dnešní době existují velmi zjednodušené představy o třídách a sociální stratifikaci. Má se za to, že třídy vymyslel Marx a řeší se hlavně, jak třídy chápal on, ale problém je mnohem složitější, než jak to zaznívá v běžných diskusích.

Karel Marx ve svém hlavním životním díle *Kapitál* v kapitole „*Třídy*“ začal s definicí tohoto klíčového pojmu, ale po pěti odstavcích poněkud překvapivě skončil: „*Zde je rukopis přerušeno*“. Už tehdy zřejmě předurčil složitý historicko-sociologický vývoj pojmu třída, který se stal komplikovaným a mnohvrstevným tématem, o kterém dodnes diskutují a přou se odborníci na celém světě.

Největší zápas o přežití v historii musely svést třídy střední. Už antický filosof Aristoteles hovořil o tom, že existence střední třídy je potřebná proto, aby společnost byla politicky stabilní. Tutéž střední třídu odsoudil k zániku o pár století později Karel Marx. Po něm se znelíbila Leninovi. Kolem roku 1967 se do ní pustil americký sociolog Ch. W. Mills, který předpověděl sociální propad bílých límečků. A poslední ránu střední třídě zasadila globalizace a ekonomická krize.

Podívali jsme se, jaké bylo marxistické i nemarxistické pojetí pojmu třída u různých autorů a jeho proměna v čase. A zamysleli jsme se nad tím, zda má pojem „třída“ ještě místo v dnešní moderní kapitalistické společnosti. Zdá se, že tento pojem už plně nevystihuje realitu soudobých společností. Přesto se ale přikláním k tomu, že má stále význam analyzovat stratifikační systém dnešních moderních společností z hlediska tříd i diskutovat o nich.

Třídy není možné jednoznačně odborně definovat, spíše jsou utvářeny a formovány historickými, sociálními, kulturními, ekonomickými, politickými a mnoha jinými vlivy. Třídy jsou složitým a mnohvrstevným tématem, což jsem se snažila ukázat v textu této diplomové práce.

6. Seznam literatury

- AFANASJEVA a kol., Základy vědeckého komunismu, Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury 1971
- BECK, Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně, Praha: Slon 2004
- BOURDIEU, Teorie jednání, Praha: Karolinum 1998
- DAHRENDORF, „Poučení z postkomunistické transformace“. In: *Od pádu Zdi k válce v Iráku*. Praha: Vyšehrad 2008
- DAHRENDORF, Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace I. díl, Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967
- DŽILAS, Nová třída, Zürich: Demos 1977
- ENGELS, Vývoj socialismu od utopie k vědě, Praha: Svoboda 1950
- GEIGER, „Rozvrstvení“. In: *Vědecké informace ústavu marxismu leninismu pro VŠ*: Praha 1965
- GIDDENS, Sociologie, Praha: Argo 1999
- HEGEL, Základy filosofie práva, Praha: Academia 1992
- CHARVÁT-VEČERNÍK, Třídy a vrstvy v buržoazní sociologii, Praha: Svoboda 1978
- KATRŇÁK, Sociální třídy a třídní analýza, Opava: Slezská univerzita 2011
- KELLER, Soumrak sociálního státu, Praha: Slon 2005
- Kolektiv autorů, Talcott Parsons: Studie o sociální stratifikaci, Praha: Univerzita Karlova 1970
- KORNHAUSER, „Warnerovo pojetí sociální stratifikace“, str. 73-135. In: *Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace*, II. díl, Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ 1967
- LE GOFF, Kultura středověké Evropy, Praha: Vyšehrad 2005
- MACHONIN, Česká společnost a sociologické poznání, Praha: ISV nakladatelství 2005
- MACHONIN a kol., Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace, Bratislava: Nakladatel'stvo Epocha 1969

MARCUSE, „Problém násilí v opozici“. In: *Psychoanalýza a politika*, Praha: Svoboda 1969

MARX, *Kapitál*, díl I., Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1954

MARX, *Kapitál. Kritika politické ekonomie*, díl III., část II., Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1956

MARX-ENGELS, *Dopisy o „Kapitálu“*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1957

MARX-ENGELS, *Německá Ideologie*, Svazek I., Praha: Svoboda 1952

MARX-ENGELS, *Vybrané spisy II.*, Praha: Svoboda 1958

MERTON, *Studie ze sociologické teorie*, Praha: Slon 2000

MIGNET, *Dějiny revoluce francouzské od roku 1789-1814*, Praha: F. Šimáček 1907

MICHŇÁK-URBÁNEK, *Společenské třídy*, Praha: Svobodné slovo 1964

LENIN, *Vybrané spisy*, Svazek II., Praha: Svoboda 1950

OWEN, *Vybrané spisy*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1960

PETRUSEK, *Úvod do obecné sociologie*, II. díl, Ostrava: Institut VHJ Vítkovice 1985

PETRUSEK a kol., *Velký sociologický slovník*, Svazek I., Praha: Karolinum 1996

PETRUSEK a kol., *Velký sociologický slovník*, Svazek II., Praha: Karolinum 1996

QUESNAY, *Ekonomická tabulka a jiné ekonomické spisy*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1958

RICARDO, *Zásady politické ekonomie a zdanění*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1956

TOMÁŠE ZE ŠTÍTNÉHO, *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, Praha: Pražská universita 1852

TUČEK a kol., *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*, Praha: Slon 2003

SAINT-SIMON, *Výbor z díla*, Praha: Orbis 1949

SMITH, *Blahobyt národů - Vybrané kapitoly*, Praha: Jan Laichter 1928

STALIN, *Ekonomické problémy socialismu v SSSR*, Praha: Svoboda 1952

STEIGERWALD, Třetí cesta Herberta Marcuseho, Praha: Svoboda 1971

ŠANDEROVÁ, „Nesnáze s pojmem společenská třída“. *Sociologický časopis* 31, Praha 1995

ŠANDEROVÁ, Sociální stratifikace, Praha: Karolinum 2004

ŠUBRT, „Druhá moderna a její rizika: Ulrich Beck“. In: *Soudobá sociologie I*. Praha:

Karolinum 2007

WACQUANT, L. Pierre Bourdieu, *Biograf* 27

XENOFÓN, Vzpomínky na Sókrata, Praha: Svoboda 1972

ZICH a kol., Co víte o současné sociologii, Praha: Horizont 1979

Seznam zahraniční literatury

BOURDIEU, Entwurf einer Theorie der Praxis auf der ethnologischen Grundlage der kabyliischen Gesellschaft, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1976

BOURDIEU, La distinction. Critique sociale du jugement, Paris: Editions de Minuit 1979

DAHRENDORF, Soziale Klassen und Klassenkonflikt, Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag 1957

DAHRENDORF, In Gesellschaft und Demokratie in Deutschland, Mnichov 1965

KOSELLECK und Kol., Geschichtliche Grundbegriffe, Stuttgart: Klett-Cotta 1990

OEXLE, „Stand-Klasse“. In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 6, Stuttgart: Klett-Cotta 1990

LEE, „Class as a Social Fact“. *Sociology* 28, 1994

RIGBY, Marxism and History: A critical Introduction, Manchester: University Press Manchester 1998

SCOTT, Social Networks Analysis. A Handbook, London: Sage 1991

SOROKIN, Social Mobility, New York: Harper & Brothers 1927

STEIGERWALD, Herbert Marcuses dritter Weg, Köln: Paul-Rugenstein Verlag 1969

WEBER, „The Distribution of Power Within the Political Community: Class, Status, Party“. In: *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press 1978

WEBER, Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen 1972

WRIGHT, Approaches to Class Analysis, Cambridge: University Press Cambridge, 2005

WRIGHT, Classes, London: Verso 1985

Závěrečné diplomové práce

JUST, Teorie o trojím lidu u Tomáše Štítného-závěrečná práce, Praha: Masarykova kolej 1954

Internetové zdroje

ABZ Slovník cizích slov

Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/>